

ISTOPOLNA ORIJEŃTACIJA U SREDNJOŠKOLSKIM UDŹBENICIMA

Analiza diskriminatornog sadržaja srednjoškolskih udžbenika

Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava

Izdavač:

Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd

Telefon: +381 11 322 74 80

email: labris@labris.org.rs

www.labris.org.rs

Autorka teksta:

Mina Damnjanović

Uredila:

Aleksandra Gavrilović

Štampa:

Outline Creative, Beograd

Pravna redakтура:

Dr Zorica Mršević

Ivana Stjelja

Dizajn i prelom:

Tamara Gavrilović

Kingdom of the Netherlands

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG

**Analiza diskriminatornog sadržaja
srednjoškolskih udžbenika**

SADRŽAJ

SAŽETAK	5
UVOD	9
LGBTTIQ POPULACIJA U SRBIJI	13
PRIKAZ PRETHODNO SPROVEDENIH ISTRAŽIVANJA KOJA SE BAVE TRETIRANJEM ISTOPOLNE SEKSUALNE ORIJENTACIJE U UDŽBENICIMA	19
ANALIZA SADRŽAJA SREDNJOŠKOLSKIH UDŽBENIKA KOJI SE KORISTE U 2013/2014. GODINI	29
ANALIZA PRAVNIH I STRATEŠKIH DOKUMENATA KOJI SE TIČU ZAŠTITE PRAVA ISTOPOLNO ORIJENTISANIH OSOBA U KONTEKSTU OBRAZOVANJA	59
OPŠTA PREPORUKA VEZANA ZA IZMENU DISKRIMINATORNOG SADRŽAJA SREDNJOŠKOLSKIH UDŽBENIKA KOJI SE ODOSE NA TRETIRANJE ISTOPOLNE SEKSUALNE ORIJENTACIJE	73
ZAKLJUČAK	76
LITERATURA	78

SAŽETAK

Društveni položaj LGBTTIQ¹ populacije u Srbiji karakteriše visok stepen diskriminacije u svim sferama. Obrazovanje predstavlja važan činilac u prenošenju dominantnih sistema vrednosti jednog društva, kao i u njihovoj proizvodnji i održavanju. Održavanjem politika isključivanja kroz različite obrazovne sadržaje, iznova se proizvode vrednosti koje su zasnovane na diskriminaciji i nasilju usmerenom prema svemu što je različito. S tim u vezi promena obrazovne politike, ukazuje i na moguće promene na široj društveno-kulturološkoj osnovi. Formalno obrazovanje je važno jer je zvanično i institucionalno. Upravo se u tome odražava njegov legitimitet da na direktan način predstavlja sve što se u društvu uzima za dobro, odnosno loše, moralno ili nemoralno, zdravo, odnosno bolesno, poželjno ili nepoželjno. Sadržaj udžbenika, kao i njegova interpretacija od strane profesora su važan segment celokupnog sistema obrazovanja koji zahteva intervenciju upravo na nivou izmene sadržaja i njegove interpretacije.²

• Rezultati istraživanja³ koja su se bavila nasiljem prema LGBTTIQ populaciji pokazuju da napadi na LGBTTIQ osobe predstavljaju svakodnevnu pojavu. Procesuiranje osoba koje su počinile napad otežava činjenica da se zločin iz mržnje⁴ teško dokazuje. LGBTTIQ osobe ne prijavljuju nasilje

¹ LGBTTIQ označava L- lezbejke, G- gej muškarce, B- biseksualne osobe, T- transrodne osobe, T- transesualne osobe/transpolne, I- interseksualne osobe, Q- queer osobe. U daljem tekstu LGBTTIQ konstrukcija će se koristiti u slučajevima kada se obrađuju teme koje uključuju rodni identitet i polni identitet jer se sama analiza sadržaja odnosi na seksualnu orijentaciju. Svakako da postoji svest o tome da su teme seksualne orijentacije i rodnog identiteta povezane, kao i da se iz različitih perspektiva mogu problematizovati polni i rodni aspekti identiteta. Ali s obzirom da je cilj analize da se izbaciti diskriminativni sadržaj koji se odnosi na istopolnu seksualnu orijentaciju (u udžbenicima homoseksualnost), nije bilo prostora za širu analizu, iako postoji potreba da se problematizuje celokupna sfera obrazovanja koja se zasniva na heteronormativnim obrascima.

² Pogledati u delu *Uvod* - str. 9.

³ Pogledati u poglavlju *LGBTTIQ populacija u Srbiji*, str. 14.

⁴ "Zločin iz mržnje - svako krivično delo izvršeno iz mržnje prema nekom licu ili grupi lica zbog njegove rase, boje kože, pola, polne orijentacije, jezika, vere, političkog ili drugog uverenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovine, rođenja, obrazovanja, društvenog položaja, godina, zdravstvenog statusa ili drugih osobina" - Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM, *Govor mržnje i zločin mržnje kao institute međunarodnog i domaćeg prava*, Beograd, 2007.

iz straha i nepoverenja u institucije.

Primetno je da postoji zakonski okvir koji reguliše problem nasilja i diskriminacije prema LGBTTIQ⁵ populaciji, ali da uprkos tome, tužilaštvo, mediji, ali i sam vrh političkog sistema svoju politiku zasnivaju na govoru mržnje koji u osnovi sadrži stereotipe i predrasude prema LGBTTIQ populaciji.

- Na osnovu prethodnih istraživanja koja su sprovedena kako u Srbiji, tako i u regionu, a tiču se sadržaja udžbenika i tretiranja istopolne seksualne orijentacije u njima⁶, dobijeni su rezultati koji ukazuju na postojanje diskriminatornog sadržaja u udžbenicima i to kroz patologizaciju istopolne seksualne orijentacije, kao i kroz podržavanje negativnih stereotipa i predrasuda. Primer dobre prakse tretiranja istopolne seksualne orijentacije nalazi se u istraživanju koje je rađeno u regionu „Crnogorska obrazovna politika i seksualna orijentacija: Zastupljenost LGBTTIQ tema u školskim programima i udžbenicima”.⁷

- Rezultati analize ukazuju na nepromenjeno stanje tretiranja istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima.⁸ Diskriminatoran sadržaj u udžbenicima primećuje se kroz patologizaciju istopolne seksualne orijentacije, kao i kroz podržavanje negativnih stereotipa i predrasuda i to u udžbenicima iz oblasti biologije, psihologije i medicine.

- Prekršen je Član 4 *Zakona o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima*⁹ koji se odnosi na **“Jednake mogućnosti i zabranu diskriminacije”**¹⁰; prekršen je Član 5 *Zakon o mladima*, odnosno **“Načelo jednakosti i zabrane diskriminacije”**¹¹; prekršen je Član 23, *Zakon o srednjim*

⁵ Zakoni u kojima se eksplicitno spominje seksualna orijentacija i/ili rodni identitet su opšti Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o javnom informisanju, Zakon o radiodifuziji, Zakon o mladima, amandmani i dopune Zakona o zdravstvenom osiguranju, Zakon o socijalnoj zaštiti, kao i Zakon o amandmanima i dopunama krivičnog Zakona.

⁶ Pogledati u poglavlju *Prikaz prethodno sprovedenih istraživanja koja se bave tretiranjem istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima*, str. 18.

⁷ Zeković, Aleksandar, Crnogorska obrazovna politika i seksualna orijentacija: zastupljenost LGBT tema u školskim programima i udžbenicima, Centar za građansko obrazovanje, LGBT Forum Progres, Podgorica, 2013.

⁸ Pogledati u delu *Analiza sadržaja srednjoškolskih udžbenika koji se koriste u 2013/14*, str. 26.

⁹ Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima (Službeni glasnik RS”, br. 72/2009) Član 4.

¹⁰ Podvukla autorka.

¹¹ Zakon o mladima (“Službeni glasnik RS”, br. 50/11) Član 5.

*školama*¹² koji se odnosi na “...obrazovni profil, u smislu ovog zakona, obuhvata opšte i stručne sadržaje zasnovane na dostignućima nauke, tehnologije, kulture, umetnosti, neophodne za obavljanje poslova određenog stepena složenosti u okviru područja rada, odnosno za dalje školovanje”, prekršen je Član 3, stav 2, *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*¹³ koji se odnosi na: 2) “kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje, zasnovano na tekovinama i dostignućima savremene nauke i prilagođeno uzrasnim i ličnim obrazovnim potrebama deteta, učenika i odraslog”.¹⁴

- Opšta preporuka odnosi se na uklanjanje diskriminatornih sadržaja iz nastavnih materijala i prakse, promovisanje poštovanja ljudskih prava kroz usaglašavanje sadržaja udžbenika sa tekovinama i dostignućima savremene nauke i kroz primenu zakona Republike Srbije.¹⁵

- Kao krajnji zaključak nameće se da bi obrazovanje trebalo da bude mesto promene, jer se upravo kroz sistem obrazovanja vrednosti prenose, uče, ali i utemeljuju, obnavljaju i dodatno proizvode. Sadržaji se odnose na predstavu o istoriji, rasi, klasi, seksualnosti. U ovoj analizi fokus je bio na analizi diskriminatornih sadržaja udžbenika koji se tiču seksualnosti, ali kako se seksualnost ne može uzeti odvojeno od svih drugih oblasti svakako da postoji potreba da se u budućnosti slične analize izvrše. Zahtev za promenom sadržaja onoga što se uči je ujedno i zahtev za promenom dominantne vrednosti.¹⁶

¹² Zakon je objavljen u „Službenom glasniku RS“, br. 50/92, 24/96, 23/2002 i 25/2002. Vidi: čl. 67. Zakona- 53/93-2467. Vidi: čl. 2. Zakona 48/94-1497. Vidi: čl.174. Zakona- 62/2003-1. Vidi: Ispravku Zakona- 64/2003-74. Vidi: čl.92. zakona- 101/2005-28. Vidi: čl. 184. Zakona- 72/2009-66

¹³ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja(Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013)

¹⁴ Član 3 pogledati u poglavlju *Analiza pravnih i strateških dokumenata koji se tiču zaštite prava LGBT osoba u kontekstu obrazovanja*, str. 52.

¹⁵ Opštu preporuku pogledati u delu Opšte preporuke- str-64; Posebne preporuke pogledati u delu *Analiza sadržaja*, str. 26; Preporuke koje su date u predhodnim istraživanjima pogledati u delu *Prikaz prethodno sprovedenih istraživanja*, str. 18.

¹⁶ Pogledati u zaključnim razmatranjima, str. 66.

UVOD

Potreba za analizom javlja se usled sveopšte društvene klime koja se može prepoznati u Srbiji, a tiče se visokog stepena netolerantnosti, homofobije, diskriminacije i neretko nasilja prema LGBTTIQ populaciji. Situacija u Srbiji koja prolazi kroz tranziciju, očitava se u repatrijarhalizaciji društva sa ponovnim jačanjem nacionalnih vrednosti, te s toga, predstavlja povoljno tlo za jačanje mržnje prema LGBTTIQ osobama. Diskriminacija prema LGBTTIQ populaciji se veoma dobro uklapa sa nacionalizmom, militarizmom, 'govorom mržnje' i opštom klimom konfrontacije, tako da sve više oblikuje javnu politiku. Ona se vidi kroz otvoreni napad na LGBTTIQ aktiviste i aktivistkinje, kao i na sve one koji su odlučili da govore i dovode u pitanje promenu odnosa prema tome šta seksualnost jeste, a tiče se upravo podrazumevanja tradicionalnog koncepta heteroseksualnosti. Ako su zadaci aktivista i aktivistkinja da na sve moguće načine (od direktne akcije do institucionalne borbe) utiču na promenu postojećeg stanja, onda su promene u obrazovnoj politici važan aspekt u kreiranju novog političkog obrasca zasnovanog na solidarnosti, poštovanju i istinskom prihvatanju različitosti. Obrazovanje u tom kontekstu, predstavlja važan činilac u prenošenju dominantnih sistema vrednosti jednog društva, ali i u njihovoj proizvodnji i održavanju. Slike stvarnosti koje nam se kroz obrazovanje predstavljaju, nisu slike realnog stanja jednog društva već konstrukti poželjnog ili nepoželjnog ponašanja određenih pojedinaca ili grupa, čije ponašanje u društvu želimo da sankcionišemo ili utemeljimo. Naime, obrazovanje nikako nije vrednosno neutralno kada obrađuje određenu pojavu, već naprotiv, ono ima za cilj da određena zbivanja, pojave, osobe ili grupe zadrže kao „zdrave“, poželjne i normalne, dok druge isključuje, predstavljajući ih kao nenormalne i nepoželjne. Ko će biti prepoznat kao poželjan i prihvatljiv, zavisi od normativnog okvira društva. Održavanjem politika isključivanja kroz različite obrazovne sadržaje, iznova se proizvode vrednosti koje su zasnovane na stereotipima i predrasudama. Zapravo je problematično to što su stereotipi pojednostavljene i generalizovane slike koje u sebi sadrže određene predrasude (pristrasno i najčešće pogrešno vrednovanje osoba ili društvenih grupa koje se generalizuje u stav, unapred neutemeljeno usvojen kao „istinita“ tvrdnja o tome kakva je ta osoba ili društvena grupa), kao reakcija na predrasude javlja se diskriminacija koja podrazumeva neminovno isključivanje onih pojedinaca

i pojedinki koji se u njima ne prepoznaju.¹⁷ S tim u vezi promena obrazovne politike, ukazuje i na moguće promene na široj društveno-kulturološkoj osnovi.

Formalno obrazovanje je važno jer je zvanično, institucionalno i samim tim na direktan način predstavlja odraz onoga što se u društvu uzima za dobro odnosno loše, moralno ili nemoralno, zdravo odnosno bolesno, poželjno ili nepoželjno. S tim u vezi, sadržaj udžbenika, kao i njegova interpretacija od strane profesora/ki predstavlja važan segment celokupnog sistema obrazovanja. U tom kontekstu pokazalo se važnim napraviti analizu sadržaja koja se tiče tretiranja istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima, a koja bi predstavljala mapiranje problema i prvi korak u mogućoj izmeni obrazovne politike.

Predmet ovog istraživanja je analiza diskriminatornog sadržaja u srednjoškolskim udžbenicima na području Srbije.

Osnovni ciljevi istraživanja su utvrđivanje diskriminatornog sadržaja koji se odnosi na tretiranje istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima za srednje škole na prostorima Srbije i postavljanje zahteva *Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, NPS i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja*, za uklanjanje diskriminatornog sadržaja i usvajanje preporuka za afirmativno tretiranje istopolne seksualne orijentacije.¹⁸ Učinak ovakve promene video bi se u poboljšanju položaja LGBTTIQ osoba, ali i na nivou usklađenosti udžbenika sa tekovinama i dostignućima savremene nauke.

Početna hipoteza istraživanja je da u srednjoškolskim udžbenicima iz biologije, psihologije i pojedinih oblasti medicine postoje oblasti koje se bave seksualnošću i da se u okviru njih spominje istopolna seksualna orijentacija u diskriminatornom kontekstu. Hipoteza da će se istopolna seksualna orijentacija spominjati u diskriminatornom kontekstu postavljena je na osnovu celokupnog društvenog stanja u Srbiji koje se očitava u izričenoj patrijarhalnoj strukturi, koju odlikuje rigidnost stavova koji se tiču seksualnosti i uopšte uzev rodni uloga i njihovih seksualnih praksi koje zapravo podrazumevaju jedino i isključujuće heteroseksualne prakse.¹⁹

¹⁷ Bamburać, Moranjak, Nirman, Jursić, Tarik, Isanović, Adila, Sreerotipizacija- Predstavljanje žena u štampanim medijima u Jugoistočnoj Evropi, Madiacentar Sarajevo, Sarajevo 2007.

¹⁸ U daljem radu umesto homoseksualnosti ću koristiti termin istopolna seksualna orijentacija, jer homoseksualnost/homoseksualizam ukazuje na medikalizaciju. Homoseksualnost će se koristiti samo u slučajevima direktnog navođenja, ili na mestima gde se analizira sadržaj a autori tog sadržaja koriste termin homoseksualnost.

¹⁹ Širi društveni položaj LGBTTIQ osoba u Srbiji koji se odnosi na kontekstualizaciju političkog, ekonomskog, obrazovnog i kulturološkog aspekta, biće prikazan u sledećem poglavlju.

Ako uzmemo da se kroz obrazovanje u velikoj meri učitavaju dominantne vrednosti društva, deluje opravdano poći od toga da će se u udžbenicima istopolna seksualna orijentacija pominjati u diskriminatornom kontekstu. Takođe, prethodna istraživanja koja su obrađivala tretiranje istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima, a rađena su u Srbiji i regionu²⁰, ukazuju na postojanje izrazito diskriminatornog odnosa prema tretmanu istopolne seksualne orijentacije.²¹

Istraživanje se vrši kroz kvalitativnu analizu sadržaja udžbenika koji su u upotrebi, a tiču se oblasti psihologije, biologije i oblasti medicine. Udžbenici su birani na osnovu tema koje obrađuju, jer se pretpostavlja da se upravo u tim udžbenicima spominje istopolna seksualna orijentacija.

U prvom delu predstavljeni su rezultati istraživanja koja se odnose na položaj LGBTTIQ osoba u Srbiji, a tiču se specifično nasilja prema LGBTTIQ populaciji i odnosa policije, tužilaštva, medija prema LGBTTIQ populaciji. Drugi deo bavi se prikazom prethodnih istraživanja koja su rađena na temu tretiranja istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima. U ovom poglavlju postojala je potreba da se prikažu istraživanja u regionu, kao i istraživanja koja su ranije rađena u Srbiji, a sve u cilju uviđanja mogućih dobrih praksi koje bi mogle biti primenjene i u Srbiji.²²

U trećem delu data je analiza sadržaja, koja se sastoji od opšteg dela u kome je predstavljen udžbenik, njegov cilj, teme, na koji način se upotrebljava jezik, kao i razmatranje u kom kontekstu se teme seksualnosti (sa posebnim akcentom na istopolnu seksualnu orijentaciju) obrađuju u okviru udžbenika. U okviru istog poglavlja data je analiza citata, gde je predstavljen diskriminatorni sadržaj u vidu izdvojenih citata, sa naznakom u okviru kog poglavlja i na kojoj strani se nalazi citat. Zatim je dato obrazloženje i analiza sadržaja koja podrazumeva interpretativno tumačenje zašto i u kojoj meri je sadržaj diskriminatoran. Ponuđena je preporuka kako se odnositi prema samom diskriminatornom sadržaju.

²⁰ Ova stavka se postavlja kao referenca jer je kulturološki okvir sličan. Istraživanja su rađena u Srbiji i u Crnoj Gori.

²¹ Prikaz analiza smešten je u poglavlju *Prikaz prethodno sprovedenih istraživanja koja se bave tretmanom istopolne seksualne orijentacije u udžbenicima*, str. 18.

²² Rezultati Istraživanja "Crnogorska obrazovna politika i seksualna orijentacija: Zastupljenost LGBT tema u školskim programima i udžbenicima" koje je rađeno u Crnoj Gori ukazuju na postojanje dobrih praksi, odnosno pominjane istopolne seksualne orijentacije u afirmativnom kontekstu. Pogledati u delu *Prikaz prethodno sprovedenih istraživanja koja se bave tretiranjem istopolne orijentacije u udžbenicima*, str. 18.

U četvrtom poglavlju je pružen uvid i analiza pravnih i strateških regulativa koji se odnose na obrazovanje i diskriminaciju prema LGBTTIQ populaciji u kojoj su mapirana mesta gde se u udžbenicima krše zakonske procedure. U petom poglavlju je data opšta preporuka koja predstavlja sumirane preporuke koje su izdvojene iz prethodnih istraživanja, preporuke koje je ranije dala *Poverenica za zaštitu ravnopravnosti*, kao i preporuke koje se odnose na predstavljanje sadržaja udžbenika od strane profesora i profesorki. Na kraju su prikazana zaključna razmatranja, gde će se promatrati da li postoje promene u tretiranju istopolne seksualne orijentacijeu udžbenicima, ako postoje u kom aspektu su se dalje razvijale.

LGBTIQ POPULACIJA U SRBIJI

Stvaranje stigme prema istopolnoj seksualnoj orijentaciji datira još od srednjeg veka. Do sredine srednjeg veka seksualni odnosi među osobama istog pola su bili tolerisani ili ignorisani od strane hrišćanske crkve širom Evrope. Osuda i svrstavanje istopolnog seksualnog odnosa kao neprirodnog počinje da se prepoznaje u XIII veku, u delima Tome Akvinskog i održava se do danas.²³

Tokom XIX veka, medicina i psihijatrija uzimaju primat u tumačenju istopolne seksualne orijentacije. Tada ona biva smeštena u polje patologije. Štaviše, čitavo područje seksa i seksualnosti se premešta u polje koje služi za regulisanje i upravljanje ljudskom psihom. Uvodi se važnost korisnosti seksa ili, kako bi Fuko rekao: „za ono što nije usmereno ka rađanju ili nije preobraženo njime nema više ni kuće ni kućišta“.²⁴ Kako Fuko navodi „Represija - osuda na iščezavanje, zapovest da se ćuti počinje da okružuje sve što je u vezi sa seksom. Ustupci postoje tamo gde možda može da se napravi profit, u javnim kućama i duševnim bolnicama“.²⁵ Seks postaje predmet analize i mesto intervencije. Nije, samo stvar toga da su određene vrste seksualnih praksi zabranjene, već dolazi do klasifikacija šta sme da postoji, gde je mesto određenim praksama, šta se uzima za nepoželjno, neprirodno, bolesno, izopačeno. Ovde se, dakle radi o uspostavljanju jasne granice, ko, gde i kada, sme da govori o seksu.

Američka psihijatrijska asocijacija (APA) je 1973. uklonila istopolnu seksualnu orijentaciju sa liste mentalnih bolesti, gotovo 20 godina kasnije, 17. maja 1990. godine to je uradila i *Svetska zdravstvena organizacija*.

Presudom *Evropskog suda za ljudska prava* 1981. godine zakoni koji kriminalizuju istopolno orijentisani seksualni odnos, proglašavaju se za direktno kršenje Evropske konvencije za ljudska prava. Danas, *Međunarodno pravo* sadrži niz pravnih regulativa kojima se uređuje sigurniji i ravnopravniji položaj LGBTTIQ populacije. Ugovor iz Amsterdama donet 1. maja 1999. godine ukazuje da „*Savet EU* može samostalno, na predlog *Komisije* i posle konsultacija sa *Evropskim parlamentom* preduzeti mere za borbu protiv diskriminacije na osnovu pola, rase ili etničke pripadnosti, vere, ili verovanja, invalidnosti, starosti ili **seksualne orijentacije**“.²⁶

²³ Grupa autora, Čitanka - od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima, Labris- organizacija za ljudska prava, Beograd, 2009.

²⁴ Michel Foucault, Istorija seksualnosti, Karpos, Loznica, 2006, str. 10.

²⁵ Ibid.

²⁶ Pogledati http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/08/zastita_LGBT_prava-u_srbiji_pravna_brosura_2009.pdf

Septembra 2000. godine *Parlamentarna Skupština Saveta Evrope* je pozvala evropske vlade “da ukinu krivična dela kojima se kažnjava dobrovoljni polni odnos dve punoletne LGBTTIQ osobe; da uključe seksualnu orijentaciju među zabranjene osnove diskriminacije; da primenjuju i starosni minimum za istopolnu seksualnu orijentaciju i heteroseksualne odnose; da preduzmu pozitivne mere protiv homofobije, da dozvole registrovano partnerstvo i da uvrste progon po osnovu seksualne orijentacije kao osnov za dobijanje azila”.²⁷

Srpsko lekarsko društvo 2008. javno potvrđuje odluku *Svetske zdravstvene organizacije* da istopolna seksualna orijentacija nema patologizujući karakter. U Srbiji je istopolna seksualna orijentacija dekriminalizovana 1990. godine. Danas u Srbiji se prava LGBTTIQ osoba štite *Ustavom Republike Srbije*²⁸ i zakonima: *Zakon o radiodifuziji*²⁹, *Zakon o javnom informisanju*³⁰, *Zakon o radu*³¹, *Zakon o viskom obrazovanju*³², *Zakon o zabrani diskriminacije*³³, *Zakon o mladima*³⁴, *Zakon o zdravstvenom osiguranju*³⁵ i na kraju *Krivični zakonik Republike Srbije*³⁶. Takođe Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije kao jedan od osnovnih ciljeva navodi borbu protiv diskriminacije koja se zasnivana seksualnoj orijentaciji. Zbog naglašene patrijarhalne matrice, uređeni zakonski okvir u Srbiji u većini slučajeva ostaje neprepoznat, a nasilje i diskriminacija prema LGBTTIQ populaciji smatraju se normalnim i uobičajenim. Istraživanje Zločin iz mržnje: “*Postupanje državnih organa u slučajevima napada na LGBTTIQ osobe u Srbiji*”³⁷ koje je sproveo Labris 2014. godine o zabeleženim zločinima iz mržnje na uzorku od 38 osoba (50 % muškarci, 50 % žene, 42 % ljudi starosti 26-30 godina) koji su bili žrtve homofobičnih napad i 7 osoba koje su bili svedoci.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ustav Republike Srbije donet je 2006. godine.

²⁹ Zakon o radiodifuziji („Službeni glasnik RS”, br. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005).

³⁰ Zakon o javnom informisanju („Službeni glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005).

³¹ Zakon o radu („Službeni glasnik RS”, br.24/05,61/05 i 54/09).

³² Zakon o viskom obrazovanju (“Službeni glasnik RS”, br. 76/2005).

³³ Zakon o zabrani diskriminacije (“Službeni glasnik RS”, br. 22/2009).

³⁴ Zakon o mladima (“Službeni glasnik RS”, br. 50/11).

³⁵ Zakon o zdravstvenom osiguranju (“Službeni glasnik RS”, br. 107/2005).

³⁶ Krivični zakonik Republike Srbije (“Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013).

³⁷ Pogledati u Ivana Stjelja, Kristina Todorović, Dragana Todorović, Jovanka Todorović: HATE CRIMES Actions of State Authorities in Cases of Attacks Against LGBT Persons in Serbia, Labris Lesbian Human Rights Organization Belgrade, Serbia 2014 <http://labris.org.rs/en/wp-content/uploads/2014/04/Hate-Crimes-Publication-English.pdf>

Na pitanje da li su slučaj prijavili policiji 61 % ispitanika/ca odgovorilo je da jeste, dok njih 39 % nije prijavilo homofobične napade. Među čestim odgovorima pojavljuje se „nepoznavanje zakona“, strah, kao i neprepoznavanje homofobije od strane šire populacije kao uzroka za napad.³⁸ Kod 70 % ispitanika/ca javljaju se odgovori gde se kao osnova za napad prepoznaje homofobija. Takođe se u nekoliko slučajeva navodi da su osobe prijavile incident, ali da nisu videle nikakav rezultat od toga te u slučaju ponovljenog napada, neće iznova da prijavljuju nasilje. Jedna ispitanica navela je da je prilikom prijave napada policiji, naišla na ponašanje isto kao i kod osoba koje su je napale.³⁹ U istom istraživanju zabeleženo je da je upućen 31 zahtev za pristup informacijama od javnog značaja koji se odnose na prijavljene slučajeve napada na LGBTTIQ osobe.⁴⁰ Zahtevi su upućeni *Ministarstvu unutrašnjih poslova* Republike Srbije, tužilaštvu i nadležnim sudovima. U prvom slučaju u izveštaju policije stoji da je razlog napada najverovatnije seksualna orijentacija, a u druga tri slučaja nakon uvida u evidenciju, utvrđeno je da su napadači uzvikivali „*Eno pедера! Udarite ih!*“ i „*Da li si ti gej? Da li si ti gej?*“, dok je u poslednjem slučaju konstatovano da je žrtva nosila obeležja LGBTTIQ zajednice. Postupajući po zahtevima za pristup informacijama, koji su poslani Republičkom javnom tužilaštvu, Prvom osnovnom javnom tužilaštvu, Trećem osnovnom javnom tužilaštvu, Osnovnom javnom tužilaštvu u Sremskoj Mitrovici, Višem javnom tužilaštvu u Sremskoj Mitrovici i Višem javnom tužilaštvu u Prokuplju dostavljeni su odgovori u kojima se napominje da su tužilaštva u više slučajeva prekoračila rok, dok su nekada reagovala tek na ponovljen zahtev kao i da nisu sva tužilaštva kojima je upućen zahtev poslala odgovor (npr. Više javno tužilaštvo u Sremskoj Mitrovici).⁴¹

U medijima je primetno nekažnjeno ponašanje pojedinih javnih ličnosti čije su izjave izrazito diskriminatorne. Iako postoji *Zakon o radiodifuziji i Zakon o informisanju*, govor mržnje je opšteprisutan kako u štampanim, tako i elektronskim medijima. Diskriminacija prema LGBTTIQ populaciji dolazi i od samog državnog vrha Srbije.

Ivica Dačić je 2013. godine sa pozicije premijera Srbije i ministra unutrašnjih

³⁸ Jedna osoba- napad se dogodio 1995. godine kad niko nije znao šta je homofobija.

³⁹ Ispitanica ima sačuvane preteče poruke, koje su joj pripadnici policije slali.

⁴⁰ Projektni tim došao je do ovih informacija iz izveštaja organizacija Gej strejt alijanse - GSA, Labrisa,

Komiteta pravnika za ljudska prava – YUCOM, ali i medija.

⁴¹ Postupanje državnih organa u slučajevima napada na LGBT osobe u Srbiji, Labris, Beograd, 2014.

poslova, davao homofobične izjave pred samu zabranu Parade ponosa.⁴² Kada se tome dodaju i niske kazne ili ukudanje presuda za nasilje i podsticanje nasilja i diskriminacije prema LGBTTIQ populaciji⁴³, nije teško zaključiti da se upravo kroz institucije, odnosno kroz njihov odnos prema pitanjima i problemima sa kojima se suočavaju LGBTTIQ populacija, nasilje i diskriminacija normalizuju. U navedenim slučajevima iz istraživanja primećuje se da postoji prebacivanje odgovornosti između nadležnih, nedostatak informacija pri procesuiranju, kao i nepokretanje krivičnog postupka i visok stepen nasilja prema LGBTTIQ populaciji. Ovakvi rezultati su odraz politke koja je agresivna i nepodržavajuća prema svemu što je različito. Takođe primećuje se da se diskriminacija i nasilje prema LGBTTIQ populaciji ne prepoznaju kao ponašanje koje je problematično i koje treba sankcionisati, već se postavljaju kao uobičajeni, normalni i prihvatljivi obrasci ponašanja.

⁴² Izjava premijera Ivice Dačića (24.09.2013):

„Ravnopravni su sa ostalim građanima, ali nemoj da mi pričate da je to normalno kada nije. Ako je to normalno, zašto smo izuzeci?“

„Homoseksualci imaju ista prava, ali ne i da postavljaju pravila ponašanja. Neman ja nikakvu mržnju prema njima, samo ne mogu da prihvatim da je to normalno zato što nije prirodno. Ako je to manjina i izuzetak, onda i oni treba da vode računa da ne vredaju osećanja većine.“

„Ako to postoji u zemljama EU, ne znači da mi treba da pružamo podršku toj pojavi.

Zato molim vas, nemoj tamo neko da kaže da je to uzor kojim ćemo vaspitavati našu decu, ne, ali oni imaju pravo da se okupe, mada bih voleo da se iz bezbednosnih razloga ne okupljaju.“

Preuzeto sa sajta Labrisa <http://labris.org.rs/premijer-pocinio-akt-diskriminacije>

⁴³ Kao što je to bio slučaj kada je Apelacioni sud ukinuo presudu (01.02.2013) Mladenu Obradoviću (vodi zabranjene organizacije “Obraz”), od 2 godine zatvora zbog nereda na Paradi ponosa 2010.

***PRIKAZ PRETHODNO SPROVEDENIH
ISTRAŽIVANJA KOJA SE BAVE TRETIRANJEM
ISTOPOLNE SEKSUALNE ORIJENTACIJE
U UŽBENICIMA***

Analiza koja je rađena u regionu⁴⁴ imala je za cilj da ispita tretiranje LGBTTIQ fenomena u crnogorskim predmetnim programima i udžbenicima za osnovnu i srednju školu. Analiza je uključivala relevantne predmetne programe utvrđene i odobrene za upotrebu u osnovnim školama, opštoj gimnaziji i srednjim stručnim školama. Analizirano je ukupno 14 obaveznih i izbornih predmetnih programa za osnovnu školu, za opštu gimnaziju i srednju stručnu školu. Takođe analizirano je i ukupno 13 predmetnih udžbenika od čega njih četiri za osnovnu školu, osam za opštu gimnaziju i jedan za srednju stručnu školu. U udžbenicima: *Građansko obrazovanje; Zdravi stilovi života*⁴⁵; *Biologija; Sociologija; Sociologija kulture; Pojedinač u grupi; Filozofija; Etika*; pored neophodnosti da se uvedu teme i pitanja koje se tiču LGBTTIQ populacije, ove teme se ne obrađuju. Predmet Evropska Unija u lekciji “Evropska unija i ljudska prava” preporučena je poseta sajtu Child Rights Information Network (<http://www.crin.org>) na kojem se može naći studija slučaja kao i informacije vezane za LGBTTIQ prava.⁴⁶ U udžbeniku Psihologija istopolna seksualna orijentacija se direktno spominje u sklopu 21. lekcije “psihologija mase i grupe” pri govoru o društvenim pokretima, pominje se u afirmativnom smislu.

Preporuka *Stručne radne grupe* je da se razmotri mogućnost da se u propisima koji regulišu udžbeničku politiku jasno navede da udžbenici i druga nastavna sredstva, svojim sadržajem i oblikom:

- treba da afirmišu rodnu ravnopravnost,
- ne podstiču na bilo kakvo diskriminatorno ponašanje ili tretiranje bilo grupe pojedinaca/ke na temelju : rase, nacionalnog, jezičkog, verskog, rodnog identiteta i seksualne orijentacije, invaliditeta, uzrasta, socijalnog porekla.

Pri ovoj preporuci stručna grupa se oslanja na standarde koji su propisani za udžbenike, a tiču se usklađivanja sadržaja sa demokratskim i građanskim vrednostima koje su utvrđene pozitivnim zakonskim propisima. Kao preporuka

⁴⁴ Istraživanje “CRNOGORSKA OBRAZOVNA POLITIKA I SEKSUALNA ORIJENTACIJA: ZASTUPLJENOST LGBT TEMA U ŠKOLSKIM PROGRAMIMA I UDŽBENICIMA”, sproveo je mr Aleksandar Saša Zeković, 2013. godine a izdao Centar za građansko obrazovanje (CGO) u saradnji sa LGBT Forum Progres-om.

⁴⁵ Izborni predmet u VIII i IX razredu osnovne škole.

⁴⁶ Aleksandar Saša Zeković, Crnogorska obrazovna politika i seksualna orijentacija: zastupljenost LGBT tema u školskim programima i udžbenicima, Centar za građansko obrazovanje, LGBT Forum Progres, Podgorica, 2013. (str. 65).

se navodi i mogućnost da nevladine organizacije za ljudska prava budu uvrštene u listu subjekata koji mogu podneti, direktno NSO, predlog za povlačenje nekog udžbenika iz upotrebe.

Kako bi sadržaj udžbenika tretirao pitanja LGBTTIQ populacije u skladu sa demokratskim i građanskim vrednostima, ponuđeno je da recezentska komisija NSO uključi stručnjake sa dokazanim iskustvom u oblasti ljudskih prava i sloboda i visokim profesionalnim autoritetom.⁴⁷

Kod nas su urađena dva istraživanja, od kojih se jedno odnosilo na analizu srednjoškolskih udžbenika i tretiranje istopolne seksualne orijentacije u okviru njih⁴⁸, dok se drugo odnosilo na analizu sadržaja fakultetskih udžbenika i tretiranje istopolne seksualne orijentacije u okviru njih.⁴⁹

Istraživanje “ISTOPOLNA ORIJENTACIJA U FAKULTETSKIM UDŽBENICIMA I LITERATURI”, imalo je za cilj da utvrdi (broj i procenat predmeta u nastavnom planu, broj i procenat stranica literature za predmete) koliko se istopolna orijentacija pominje i na koji način - odnosno da li je u fokusu nastavne jedinice udžbenika, koja terminologija se koristi, da li je izvor saznanja naveden.⁵⁰ Uzorak je predstavljao literaturu za studije medicine, psihologije, sociologije, prava i pedagogije Beogradskog Univerziteta. Rezultati istraživanja pokazuju da se istopolna orijentacija pominje u procentualno najviše predmeta koji čine nastavni plan studija medicine, a najmanje na studijama pedagogije. Korišćena terminologija u analiziranim udžbenicima za sve studijske grupe je takva da povezuje istopolnu orijentaciju sa negativnim stereotipima, predrasudama, psihijatrijskim dijagnostičkim kategorijama, ili sa kriminalnim ponašanjem. U jednom udžbeniku na studijama prava i pojedinoj literature na studijama sociologije može se naići na termine koji istopolnu orijentaciju ne povezuju sa stereotipima, predrasudama. Istopolna orijentacija u negativnom kontekstu najviše se spominje na studijama medicine, a najmanje na studijama sociologije. Takođe više se spominje u negativnom nego u neutralnom kontekstu u analiziranim udžbenicima na svim studijskim grupama, dok u pozitivnom kontekstu ni jednom nije pomenuta.⁵¹ Preporuka

⁴⁷ Ibid., str.127

⁴⁸ Grupa autora, Ka nehomofobičnoj školi - analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, Gayten-LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008.

⁴⁹ Ivana Čvorović, Istopolna orijentacija u fakultetskim udžbenicima i literature, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006.

⁵⁰ Ibid., str. 11.

⁵¹ Ibid., str. 65.

koja je data odnosi se na korišćenje politički korektnog govora s obzirom na to da istopolne seksualne orijentacijenije bolest, niti emocionalni poremećaj, niti krivično delo, niti je nenormalna i neprirodna pojava.⁵²

Istraživanje koje je sproveda grupa autora/ki (2008) ”*Ka nehomofobičnoj srednjoj školi - analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*”, u saradnji sa Gayten- LGBTTIQ i Fondom za otvoreno društvo, predstavlja značajan uvid u sadržaj srednjoškolskih udžbenika i način na koji se u njima tretira istopolne seksualne orijentacije. Analizirani su udžbenici koji su u bili u zvaničnoj upotrebi 2007. godine iz filozofije, sociologije, istorije umetnosti, biologije, psihologije, *Ustava i prava građana*. Udžbenik iz *Sociologije*⁵³, koji je analizirala sociološkinja dr Ivana Spasić ukazuje na nepostojanje sadržaja koji se odnosi na teme istopolne seksualne orijentacije.

Zaključak koji autorka izvodi je da se istopolna seksualna orijentacija ne pominje i ne obrađuje i da su teme roda i seksualnosti u potpunosti zapostavljene.⁵⁴ Preporuka koja je data odnosi se na tematiku roda i (homo) seksualnosti i u kojim oblastima ih treba uključiti:

- kao pododeljak u potpuno reorganizovanom odeljku o porodici,
- kao zaseban odeljak koji bi se bavio rodnom, polom i seksualnošću,
- da se u novom odeljku koji bi obrađivao teme društvene isključenosti, marginalnosti, stigmatizacije i etiketiranja,
- u okviru pojma identiteta
- u okviru odeljka o potkulturama.⁵⁵

⁵² Ibid., str. 10.

⁵³ Analizu udžbenika Sociologija za III razred stručnih škola i IV razred gimnazije (izdavač: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.) čiji su autori Milovan Mitrović i Sreten Petrović, radila je sociološkinja Ivana Spasić, a analiza je izložena je na stranama 11-27 u brošuri: *Ka nehomofobičnoj školi*. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika.

⁵⁴ Ivana Spasić, *Sociologija*, u: *Ka nehomofobičnoj školi*. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 15-16.

⁵⁵ Ibid., str. 24-26.

Milan Marinković u udžbeniku za predmet *Ustav i prava građana*⁵⁶ uočava da pitanje LGBTTIQ prava iako ulazi u sastav ljudskih prava, kojima je posvećeno čitavo poglavje, LGBTTIQ prava se ipak ne spominju.⁵⁷

Preporuke koje autor daje su:

- posvetiti posebnu nastavnu jedinicu tzv. novim slobodama i pravima građana,
- promene u nastavnoj jedinici koja se bavi pregledom istorijskog razvoja sloboda i prava čoveka i građanina,
- formirati posebnu nastavnu jedinicu koja bi se bavila problemom diskriminacije,
- insistiranje na otvaranju debate oko položaja manjina i u okviru njih LGBTTIQ populacije u našem društvu.⁵⁸

Dušan Maljković, nalazi da je tema istopolne seksualne orijentacije potpuno zanemarena i neprepoznata⁵⁹ u udžbeniku iz *Filozofije*⁶⁰. Kao zaključak se nameće da „*Nevidljivost homoseksualnosti kao društvenog fenomena*“ doprinosi njenom ostanku „u sferi prohibitovane sklonosti, sa svim sapripadajućim predrasudama“.⁶¹

⁵⁶ Autor udžbenika za III i IV razred stručnih škola i IV razred gimnazije (izdavač: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2005.) je Radošin Rajović. Analizu je radio Milan Marinković, a analiza je izložena na stranama 29-52 u brošuri: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika.*

⁵⁷ Milan Marković, *Ustav i prava građana, u: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str.39

⁵⁸ *Ibid.*, str. 49-51.

⁵⁹ Dušan Maljković, *Filozofija, u: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 71.

⁶⁰ Autori udžbenika za IV razred gimnazije i srednje stručne škole su Mile Savić, Vladimir N. Cvetković i Nenad Cekić (izdavač: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2004.). Analizu udžbenika je radio Dušan Maljković, a ona je izložena na stranama 55-80 brošure.

⁶¹ *Ibid.*, str. 77.

Opšte preporuke su:

- zamena istorijskog pristupa pristupa problemskim,
- fokus na nekoliko problema u istorije i filozofije, od kojih bi jedan bio u vezi sa rodom i seksualnošću,
- integracija udžbenika i hrestomatije, te stvaranje jednog kompaktnog priručnika, ne preobimnog, koji bi služio kao povod za diskusiju na samim časovima, te pisanje seminarskih radova (insistiranje na kreativnom samoizražavanju),
- uključivanje filmova koji se bave filozofijom ili filozofima u izvođenje nastave.

Posebne preporuke:

- uključenje refleksija o rodu i seksualnosti u pojedina poglavlja (pre svega u delu o Antičkom društvu i Platonovoj filozofiji, odeljku o Fukou, kao i biografije filozofa gde je njihova seksualna orijentacija poznata,
- uključenje novih poglavlja koja bi se bavila psihoanalizom, feminističkom i queer – teorijom,
- poglavlje koje bi se bavilo filozofijom Simon de Bovoar, pre svega drugim polom, kao i provokativnim tekstovima Markiz de Sada.⁶²

Ivana Pražić autorka analize udžbenika za predmet *Istorija umetnosti*⁶³ prepoznaje upadljivo odsustvo istopolne seksualne orijentacije u kom se istorija umetnosti predstavlja kroz heteroseksualni obrazac “*istorija likovnih umetnosti koju su stvarali ne nužno aseksualni koliko pre svega heteroseksualni (implicitno: ne-homo i ne-biseksualni, kamoli transrodni) ljudi i tek poneka žena*”.⁶⁴

⁶² Ibid., str. 77-78.

⁶³ Autorka udžbenika za I i II razred likovne i III razred ugostiteljsko-turističke škole je Vidosava Galović, izdavač: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003. Analizirala je Ivana Pražić, a analiza se nalazi 83-101 u brošuri: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti.

⁶⁴ Ivana Pražić, Filozofija, u: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008, str. 95.

Autorka preporučuje da bi rodna senzibilizacija jezika u sadržajima pomogla da se udžbenik učini manje diskriminatornim. Predlaže takođe vidljivost ideoloških sadržaja koji nisu bliski zadatom patrijarhalno-nacionalističkom okviru. Redefinisanje njegovih teorijskih postavki i postojećeg pozitivističkog istorijsko-umetničkog metoda.⁶⁵

Kristijan Ovari analizirao je udžbenike za nastavu iz predmeta *Biologije*⁶⁶ i uočio da se tema istopolne seksualne orijentacije ne spominje. Autor preporučuje da bi trebalo navesti da se istopolna seksualna orijentacija javlja ne samo u ljudskim populacijama već da je ona prisutna i kod drugih životinjskih vrsta. Autor navodi da u živom svetu postoji preko 50 različitih polova i da je s toga nepotrebno govoriti o bipolarnoj podeli celog sveta.

Autorka analize srednjoškolskih udžbenika iz *Psihologije*⁶⁷ Jelena Zulević obrađujući udžbenik psihologije za gimnazije zaključuje da se tema istopolne seksualne orijentacije spominju isključivo na dva mesta u udžbeniku i to kroz podržavanje patologizacije istopolne seksualne orijentacije, svođenjem na „*poremećen odnos hormona*“.⁶⁸

U udžbeniku psihologije za turističke, ugostiteljske i škole za lične usluge autorka nalazi da se “homoseksualnost pominje na samo dva mesta i to u odeljku posvećenom prostituciji!”, i to u problematičnom kontekstu gde se istopolna seksualna orijentacijapominje posle “zoofilije i nekrofilije (oblike ponašanja koji su u svim klasifikacijama svrstani u psihike poremećaje) i to u okviru dela o prostituciji koji se tretira kao patološki društveni fenomen”.⁶⁹

Preporuke koje autorka daje:

- iznošenje novih i tačnih saznanja o seksualnoj orijentaciji,
- premeštanje pitanja seksualne orijentacije iz diskursa normalnosti u diskurs ljudskih prava,

⁶⁵ Ibid., str. 96-97.

⁶⁶ Kristijan Ovari, *Biologija*, u: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008, str.103-115.

⁶⁷ Jelena Zulević, *Psihologija*, u: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 118-149.

⁶⁸ Ibid., str.131-133.

⁶⁹ Ibid., str.135-136.

- u poglavlju koje se bavi normalnošću objasniti na koji način se shvatanja o normalnosti menjala kroz vreme,
- u delovima koji govore o stereotipima eksplicitno navesti stereotipe koji se odnose na LGBTTIQ osobe,
- u delovima u kojima se govori o stereotipima i predrasudama takođe navesti predrasude o LGBTTIQ osobama,
- izbegavati izjednačavanje partnerskih odnosa sa heteroseksualnim odnosima,
- uključivanje i kompleksnija obrada teme seksualnosti kod ljudi.⁷⁰

⁷⁰ Ibid., str.144-147.

***ANALIZA SADRŽAJA
SREDNJOŠKOLSKIH UDŽBENIKA
KOJI SE KORISTE U 2013/2014. GODINI***

U ovom delu biće prikazani rezultati kvalitativne analize napravljene na uzorku 26 udžbenika koji su u upotrebi iz oblasti Psihologije, Medicine, Biologije. I to 3 udžbenika iz psihologije, iz oblasti medicine 11 udžbenika, iz oblasti biologije 12.⁷¹

U daljem radu biće predstavljeni udžbenici čiji sadržaj ima diskriminatorno tretiranje istopolne seksualne orijentacije. Udžbenici koji ne sadrže diskriminatoran sadržaj nisu obrađivani u ovom delu jer nisu bili relevantni, upravo zbog toga što ne sadrže diskriminatorni sadržaj.

⁷¹ I to, 3 udžbenika iz psihologije:

- Psihologija za III i IV razred trgovinskih, ugostiteljsko-turističkih i škola za lične usluge, autori: Bora Kuzmanović, Ivan Štajnberger; Psihologija za drugi razred, autorti: Nikola Rot, Slavoljub Radonjić; Psihologija za drugi razred gimnazije, autor: Žarko Trebješanin.

Iz oblasti medicine 11 udžbenika:

- Neuropsihijatrija za III razred medicinske škole, autor: Jovan Bukelić; Infektivne bolesti sa negom za 3. ili 4. razred medicinske škole, autori: Dragomir Diklić, Božidar Antonijević; Zdravstvena nega III - za III razred medicinske škole, autori/ke: Radmila Popović, Petar Borović; Dečija neuropsihijatrija za 4. razred medicinske škole, autor: Jovan Bukelić; Zdravstvena nega 2- za 2. razred medicinske škole, autori/ke: Aleksandar Baljuzović, Kovina Jojkić, Ružica Hiti, Nikola Baljuzović; Interne bolesti sa negom 2 - za 4. razred medicinske škole, autori/ke: Jovan Teodorović i saradnici; Medicina Rada za IV razred medicinske škole, autor: Dragoljub Petrović; Patologija za 2. razred medicinske škole, autor: Radoslav Borota; Specijalna nega neuropsihijatrijskih bolesnika za III razred medicinskih škola, autor: Jovan Bukelić; Zdravstvena zaštita za 2. razred medicinske škole, autor: Momir Janjić; Ginekologija i akušerstvo sa negom za IV razred medicinske škole, autori: Dragomir Mladenović, Zorica Bogdanović, Aleksandra Mihailović.

Iz oblasti biologije 12 džbenika:

- Biologija 1 - za prvi razred medicinske i veterinarske škole, autori/ke: delija Baloš, Dragoljub Panić, Branka Stevanović, Katica Paunović, Đorđe Stevanović; Biologija za prvi razred gimnazije i poljoprivredne škole, autori/ke: Nada Šerban, Mirko Cvijan, Radiša Jančić; Biologija za I i II razred srednje škole, autori/ ke: Dragoslav Marinković, Katica Paunović, Veljko Terezija; Biologija za II I III razred medicinske i II razred veterinarske škole, autori: Miloje Krunic, Ivo Savić, Božidar Ćurčić; Biologija za II razred ugostiteljsko- turističke škole, autorka: mr. Katica Paunović; Biologija za II razred gimnazije društveno- jezičkog smera, autori/ ke Brigita Petrov, Miloš Kalezić, Radomir Konjević, Dimitar Lakušević, Slobodan Jovanović; Biologija za II razred gimnazije prirodno matematičkog smera i II razred poljoprivredne škole, autori/ke: Brigita Petrov, Miloš Kalezić; Biologija za II razred gimnazije opšteg smera, autori/ ke Brigita Petrov, Miloš Kalezić, Radomir Konjević; Biologija za III razred gimnazije prirodno- matematičkog smera, autori/ke: Radomir Konjević, Gordana Cvijić, Jelena Đorđević, Nadežda Nedeljković; Biologija za III razred gimnazije opšteg smera, autorke: Gordana Cvijić, Jelena Đorđević, Nadežda Nedeljković; Biologija 3- za III razred medicinske i veterinarske škole, autori/ke: Dragoslav Marinković, Marko Anđelković, Ana Savić, Vukosava Diklić; Biologija za IV razred gimnazije opšteg smera, autori/ ke: Dragana Cvetković, Dimitar Lakušević, Gordana matić, Aleksandra Korać, Slobodan Jovanović.

Oblast biologije

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Biologija za prvi i drugi razred srednje škole

Autori/ke: Dragoslav Marinković, Katica Paunović,
Veljko Terzija

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2013.

Obim: 199 strana

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Biologija za treći razred medicinske i veterinarske škole

Autori/ke: Dragoslav Marinković, Marko Anđelković,
Ana Savić, Vukosava Diklić

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2012.

Obim: 135 strana

Opšti deo⁷²

Udžbenici iz biologije koji su u upotrebi imaju za cilj da učenike/ce srednjih škola upoznaju sa osnovnim karakteristikama živih organizama, njihovim ponašanjem i poreklom, razvojem jedinki, a takođe i sa njihovom povezanošću sa životnom sredinom. U uvodnom delu se obrađuju teme koje se odnose na predmet, ciljeve i definiciju biologije. Autori polaze od stanovišta da biologija treba da pokaže kako funkcioniše život ljudi i životinja. Jezik je prilagođen srednjoškolicima.

Teme seksualnosti su obrađivane na sličan način, gde se fokus stavlja na reprodukciju. Značajno za istraživanje je tumačenje istopolne seksualne orijentacije koja se tretira u okviru devijantnosti. U daljoj analizi biće prikazani konkretni primeri, zatim će biti ponuđene preporuke, dok će problematičnost ovakvog pristupa biti prikazana u zaključnim razmatranjima.

ANALIZA:

Citat: *“Svi pomenuti primeri odnose se na tzv. **Aberantne** osobine ponašanja, ali treba reći da postoje i takve osobine koje u nešto manjoj meri odstupaju od normalnog ponašanja i označavaju se kao **devijantne** osobine ponašanja. Takve osobine su, na primer, sklonost ka kriminalu ili samoubistvu, korišćenje alkohola ili droga, homoseksualnost, kao mnoga druga ponašanja koja odstupaju od uobičajnog standarda ponašanja”*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Dragoslav Marinković, Katica Paunović, Veljko Terzija: Biologija za prvi i drugi razred srednje škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2013.

Poglavlje: Genetička uslovljenost čovekovog ponašanja, 137-138. strana.

Preporuka: Da se istopolna seksualna orijentacija izbaci iz grupe devijantnih osobina ličnosti. Istopolna seksualna orijentacija je iz mentalnih poremećaja izbačena, tako da je preporuka uzimati u obzir podatke koji se nalaze u zvaničnim izveštajima kad se formira sadržaj koji se tiče normalnosti

⁷² S obzirom da je sadržaj koji se obrađuje u ova dva udžbenika sličan, opšti deo odnosi se na paralelni prikaz oba udžbenika .

i uopšte kada se govori o mentalnim poremećajima.⁷³

Obrazloženje: Sadržaj je direktno diskriminatoran u kontekstu svrstavanja istopolne seksualne orijentacije u grupu devijantnog oblika ponašanja. Kritika se odnosi na svrstavanje istopolne seksualne orijentacije u devijaciju i odnosi se na značenje devijacije. Da bismo govorili o devijantnom ponašanju mora postojati svesno i namerno delovanje pojedinca koje se suprotstavlja uobičajenom ponašanju i očekivanju grupe.⁷⁴ U ovom kontekstu istopolnu seksualnu orijentaciju ne možemo tumačiti kao devijantno ponašanje jer se odnosi na svojstvo ličnosti i postoji odsustvo svesnog i namernog delanja pojedinca. Takođe, u različitim tumačenjima smatra se da se obično pri upotrebi ne proverava etiketa „devijantan“ kada je primenjena na odedene postupke ili ljude, već se radije uzima kao data. Tim postupkom prihvataju se vrednosti grupe koja izriče osudu. Ako naučnici, govoreći iz pozicije autoriteta, ignorišu varijabilan karakter procesa donošenja osuda, njegovim izostajanjem mogu da ograniče vrstu teorija koje se mogu razviti i vrstu razumevanja koje se može postići.⁷⁵

ANALIZA:

Citat: *“Svi pomenuti primeri odnose se na tzv. aberantne osobine ponašanja, ali treba reći da postoje i takve osobine koje u nešto manjoj meri odstupaju od normalnog ponašanja i označavaju se kao devijantne osobine ponašanja. Takve osobine su, na primer, sklonost ka kriminalu ili samoubistvu, korišćenje alkohola ili droga, homoseksualnost, kao mnoga druga ponašanja koja odstupaju od uobičajnog standarda ponašanja“.*

⁷³ Pogledati izvor: ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija - WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (Američka asocijacija psihijata - APA).

⁷⁴ Vesna Pešić, Ivan Janković, Društvene devijacije- kritika socijalne patologije, Naučna knjiga, Beograd, 1981.

⁷⁵ Videti u knjizi Đorđa Ignjatovića Kriminološko nasleđe, u poglavlju „Hauard Beker, autsajderi“, Službeni glasnik, Beograd, 2006.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Dragoslav Marinković, Marko Anđelković, Ana Savić, Vukosava Diklić: *Biologija za treći razred medicinske i veterinarske škole*, Zavod za udzbenike, Beograd, 2012.

Poglavlje: Uslovljenost mentalnih poremećaja, 92. strana.

Preporuka: da se istopolna seksualna orijentacija izbaci iz grupe devijantnih osobina ličnosti i s tim u vezi da se ne spominje u poglavlju USLOVLJENOST MENTALNIH POREMEĆAJA.

Obrazloženje: Sadržaj je direktno diskriminatoran u kontekstu svrstavanja istopolne seksualne orijentacije u grupu devijantnog oblika ponašanja, u poglavlju GENETIČKA USLOVLJENOST MENTALNIH POREMEĆAJA, što dalje implicira da je istopolna seksualna orijentacija mentalni poremećaj iako je istopolna seksualna orijentacija izbačena sa liste mentalnih poremećaja.⁷⁶

ZAKLJUČAK

U prethodnoj analizi udžbenika iz biologije kao rezultat se uočava da program nastave biologije u srednjim školama ne obrađuje temu istopolne seksualne orijentacije. Autor zaključuje da ukazivanje na postojanje istopolne seksualne orijentacije, kao seksualne varijacije, u udžbenicima bi uticalo na učenike/ce da prihvate diverzitet ljudskih ponašanja i potreba, kao i činjenicu da su manjinske grupe postojale i da će postojati nezavisno od društvene selekcije.⁷⁷ Ono što se javlja kao zaključak ove analize odnosi se više na pogrešno tretiranje istopolne seksualne orijentacije. Autori ili ne govore o istopolnoj seksualnoj orijentaciji ili je stavljaju u negativan kontekst tretirajući je kao devijaciju. Ovakvo tretiranje istopolne seksualne orijentacije potpuno negira postojanje bilo kakvog biološkog, prirodnog aspekta istopolne seksualne orijentacije, već ono što se uzima za prirodno, a uz to uvek nekako podrazumevajuće i normalno ostaje privilegija heteroseksualnosti.

⁷⁶ Pogledati izvor: ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

⁷⁷ Kristijan Ovari, *Biologija, u: Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008.

Oblast medicine

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Zdravstvena nega III, za treći razred medicinske škole

Autori/ke: Radmila Popović, Petar Borović

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2013.

Obim: 95 strana

Opšti deo

Program udžbenika ima za cilj da pruži učenicima/cama osnovne informacije o razvoju i značaju zdravstveno-vaspitnog rada, kao i da ih upozna sa metodologijom koja se primenjuje u radu.

Može se uočiti da jezik koji se koristi, ima tendenciju da bude razumljiv i blizak mladima, u tom kontekstu da se akademski govor gotovo ne upotrebljava. Rečenice su proste i daju osnovne informacije, koje su lako razumljive učenicima/cama. Ovakav način upotrebe jezika, može biti zaista koristan, ali ono što je problematično, a može se primetiti gotovo kroz ceo udžbenik, jeste korišćenje fraza, opštih mesta, koje u ovom slučaju služe kao sredstvo za podržavanje i utemeljivanje stereotipa i predrasuda o određenim grupama i pojavama.⁷⁸

⁷⁸ Primer stereotipa o tome kako izgleda narkoman „kasno dolaženje kući, izmenjeno stanje svesti, neadekvatno ponašanje, zapušten izgled- ozbiljni su znaci upozorenja, u kojima ne postoji prava komunikacija, propuštaju da vide, svesno ili nesvesno“, 71. str.

Često se u udžbeniku umesto neophodne analize i preciznih podataka, može naći čak i uvredljiva konstrukcija rečenice, koja podrazumeva svakodnevni „žargonski“ govor i upotrebu fraza.⁷⁹

U udžbeniku, tema seksualnosti je nužno povezana sa reprodukcijom. Uglavnom se pominje u poglavljima koja u fokusu imaju porodicu. Obrađuje se i u poglavlju zdravstvena zaštita žena, gde je ženska seksualnost takođe ograničena na reproduktivne svrhe.

ANALIZA:

Citat: *“Zdravstveno-vaspitni rad u zdravstvenoj zaštiti žena ima poseban značaj. Zato je potrebno u čekaonicama obezbediti redovno kraća saopštenja lekara ili medicinske sestre o načinu nastanka infekcije i putevima širenja, sa posebnim naglaskom da promiskuitet i biseksualnost predstavljaju realne faktore rizika”.*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Borović Petar, Radmila Popović: Zdravstvena nega III, za treći razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2013.

Poglavljje: Zdravstveno-vaspitni rad u sprečavanju širenja i suzbijanja HIV infekcije, 57. strana.

Preporuka: da se biseksualnost ukloni iz faktora rizika.

Obrazloženje: Biseksualnost se odnosi na seksualnu orijentaciju i podrazumeva emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama istog i/ili suprotnog pola. Ne postoji veza između seksualne orijentacije i mogućeg rizika. Rizične seksualne prakse koje predstavljaju faktor rizika za prenošenje HIV infekcije, prepoznaju se i u okviru heteroseksualne orijentacije i zavise od različitih pojedinačnih svojstava ličnosti (odnosno koliko je pojedinac sklon rizičnom ponašanju), kao i od okolnosti pod kojima se određena situacija dešava. Uopštavanjem se u ovom slučaju podržavaju

⁷⁹ U delu *Upućivanje porodice na pravilan odnos prema mentalno obolelima*, preciznije u slučajevima oligofrenije, navodi se: “Naime, radi se o tome da roditelji, što je razumljivo, često neće sebi da priznaju da su im deca debilnija, tj. “manje pametna”, pa ih uporno školuju, plaćaju često poučavanje i slično, kako bi od njih stvorili intelektualce” 53. str.

stereotipi i predrasude o osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne.

Citat: “...bolest se uglavnom javlja kod grupa sa rizičnim ponašanje, kao što su intravenski narkomani, homo- i biseksualci, prostitutke, mada u izvesnim uslovima života i akcidentnim slučajevima mogu oboleti i druga lica, tj. heteroseksualne osobe”.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Borović Petar, Radmila Popović: Zdravstvena nega III, za treći razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2013.

Poglavlje: Zdravstveno-vaspitni rad u sprečavanju širenja i suzbijanja HIV infekcije, 55. strana.

Preporuka: da se homo/biseksualnost ukloni iz faktora rizika. Takođe, u odeljku *Lik zdravstvenog vaspitača* trebalo bi jasno naglasiti šta diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije predstavlja i ponuditi jasna uputstva kako se ponašati kako ne bismo došli u situaciju da nekoga neosnovano isključujemo. Zato je neophodno da se sadržaj udžbenika svede na jasna i precizna tumačenja određenih procesa i pojava.

Obrazloženje: Istopolna seksualna orijentacija predstavlja emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost, a biseksualnost podrazumeva emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama istog i suprotnog pola. Autor i sam primećuje da se zapravo radi o ponašanju, aktivnosti, odnosno određenoj vrsti seksualne prakse. U tom kontekstu treba praviti razliku između seksualne prakse i seksualne orijentacije. Bitno je dakle napomenuti da heteroseksualnost, kao i seksualnost drugačija od heteroseksualne, ne predstavljaju faktor rizika, već seksualne prakse koje se unutar grupa primenjuju, a to su nezaštićeni seksualni odnos i nezaštićeni analni odnos.

ZAKLJUČAK

U udžbeniku se može primetiti da autori svoja znanja predstavljaju kao naučne činjenice, neutralno, tako što oblikuju sadržaj udžbenika postavljajući ga kao otporan i nezavistan od društvenog okvira u kom nastaje. Kroz proces socijalizacije bilo je neminovno da autori određene stavove formiraju na osnovu predrasuda, koje se mogu prepoznati i u samom sadržaju udžbenika.

Stavljajući sebe u poziciju autoriteta oni određuju znanja koja će ubuduće biti osnova za obavljanje posla zdravstvenog radnika. S tim u vezi, uočava se da se znanje koje zdravstveni radnici stižu u procesu učenja zasniva na predrasudama i stereotipima, što utiče na ispravnost pristupa pacijentima i ima za posledicu produbljivanje stigme prema pojedinim grupama, jer su upravo zdravstveni radnici ti koji najčešće dolaze u kontakt sa najranjivijim grupama u društvu.

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Interne bolesti sa negom 2; za četvrti razred medicinske škole

Autori/ke: Jovan Teodorović i saradnici

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2010.

Obim: 224 strana

Opšti deo

Cilj udžbenika "Interne bolesti sa negom 2; za 4. razred medicinske škole" je da pruži osnovne informacije o internim bolestima (odnosno oboljenjima bubrega, mokraćnih puteva, gastrointestinalnog trakta, jetre i pankreasa), kao i da ponudi moguće odgovore kako bi zdravstveni radnici trebalo da se ponašaju u slučajevima oboljenja, odnosno kakav vid nege i terapije bi trebalo da primenjuju.

Jezik koji se upotrebljava u udžbeniku je stručan i u funkciji je razumevanja osnovnih medicinskih pojmova, a koji se tiču internih bolesti.

Udžbenik sadrži realtivno mali broj ilustracija, koje se pojavljuju na mestima na kojima je autor smatrao da je neophodno slikom dodatno objasniti tekst. Istopolna seksualna orijentacija se spominje u diskriminatorsnom kontekstu, kroz obnavljanje već postojećih stereotipa i predrasuda.

ANALIZA:

Citat: *“epidemiologija- Hepatitis B je najrasprostranjenija infekcija u svetu. Postoje grupe sa visokom učestalošću HBV infekcije: bračni partneri inficiranih osoba, seksualno promiskuitetne osobe (naročito homoseksualci), zdravstveni radnici izloženi krvi bolesnika, bolesnici koji zahtevaju povoljne transfuzije...”*.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Teodorović Jovan i saradnici: Interne bolesti sa negom 2; za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Poglavlje: Oboljenje gastrointestinalnog trakta, jetre i pankreasa/funkcionalno ispitivanje jetre, 94. strana.

Preporuka: da se umesto istopolne seksualne orijentacije kao izvora rizika, stave rizične seksualne prakse i time ukloni diskriminatorno tretiranje istopolne seksualne orijentacije.

Obrazloženje: Istopolna seksualna orijentacija se odnosi na seksualnu orijentaciju i podrazumeva emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama istog pola. Ne postoji povezanost između seksualne orijentacije i promiskuiteta. Da li će osoba biti promiskuitetna zavisi kako od ličnih svojstava, želja ličnosti tako i od kulturološkog okvira jednog društva kroz koji se zapravo određuje šta će se uzimati za promiskuitetno ponašanje. S tim u vezi podrazumevanje relacije istopolna seksualna orijentacija/promiskuitet ne postoji. Takođe, rizične seksualne prakse (nezaštićene seksualne i analne prakse) ne treba svoditi na drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, jer su one prisutne i u heteroseksualnim praksama. Iz ovoga se može zaključiti da rizik ne proizilazi iz seksualne orijentacije, već iz seksualnih praksi.

Citat: *“Hepatitis C se najčešće prenosi putem krvi i produkata krvi, gotovo identično kao akutni hepatitis B. Najveća prokuženost (70-90%) infekcijom je kod hemofiličara i narkomana, bolesnika na hemodijalizi (20%) i homoseksualaca (4%)”.*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Teodorović Jovan i saradnici: Interne bolesti sa negom 2; za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Poglavlje: Oboljenje gastrointestinalnog trakta, jetre i pankreasa/ funkcionalno ispitivanje jetre, 99. strana.

Preporuka: da se izbací sadržaj koji upućuje na to da je 4% od ukupnog broja zaraženih čine osobe istopolne seksualne orijentacije.

Obrazloženje: Autor navodi određene podatke na osnovu kojih tvrdi da osobe istopolne seksualne orijentacije čine 4% od ukupnog broja zaraženih, ali ne navodi izvor odakle su preuzeti podaci, tako da njegove iskaze ne možemo tumačiti kao pouzdane. Takođe, na sajtu Gradskog zavoda za zdravlje Beograd “prenos uzročnika se najčešće ostvaruje putem krvi i ekspozicijom kontaminiranim iglama (na primer kod zloupotrebe droge, tetoviranja, akupunktura, pirsinga, pedikira...) i to ako se koristi neadekvatno sterilisana oprema. Od uvođenja obaveznog testiranja krvi na HCV infekciju rizik od postranzfuzionog hepatitisa se smanjio na 0,01%. Ređe se prenosi seksualnim putem (osim promiskuitetnih osoba) i tokom porođaja sa zaražene majke na dete, jer se obično u krvi inficirane osobe nalazi mala količina virusa. Za više od 40% infekcija ne može da se identifikuje faktor rizika. Na teritoriji Beograda najveći procenat pozitivnih osoba je utvrđen kod narkomana i pacijenata na dijalizi. Zdravstveni radnici su u većem riziku od opšte populacije, posebno zaposleni na hemodijalizi, u laboratorijama, hiruškim salama”.⁸⁰

Citat: *“Hepatitis D- infekcija rasprostranjena u celom svetu. Putevi prenošenja HDV isti su kao i kod HBV infekcije: parenteralni/ perkutani put, seksualni i perinatalni (majka- novorođenče). Izvor infekcije je čovek sa akutnom ili hroničnom HDV infekcijom. Ovu infekciju dobijaju osobe iz grupa rizičnih i za HBV infekciju: intravenski narkomani, homoseksualci, osobe koje često primaju transfuziju krvi ili produkte krvi, bolesnici na hemodijalizi, seksualni partneri inficiranih osoba i dr.”.*

⁸⁰ http://zdravlje.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=199%3Avirusni-hepatitisi-globalni-problem-svetskog-zdravstva&catid=44%3Aaktuelno&Itemid=213&lang=sr-lat

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Teodorović Jovan i saradnici: Interne bolesti sa negom 2; za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Poglavlje: Oboljenje gastrointestinalnog trakta, jetre i pankreasa/funkcionalno ispitivanje jetre, 100. strana.

Preporuka: da se umesto istopolne seksualne orijentacije kao izvora rizika, stave rizične seksualne prakse i time ukloni diskriminatorno tretiranje istopolne seksualne orijentacije.

Obrazloženje: Na sajtu *Zavoda za javno zdravlje*⁸¹ može se pročitati “HDV infekcija se javlja među rizičnim grupama kao što su IV narkomani, hemofiličari, osoba na hemodijalizi, primaoci transfuzija krvi”. Nigde se ne navode osobe istopolne seksualne orijentacije kao rizična grupa, jer ne postoji veza između seksualne orijentacije i faktora rizika već između rizičnih seksualnih praksi i faktora rizika. Rizične seksualne prakse (nezaštićeni seksualni odnos i nezaštićeni analni odnos) su prakse koje nisu povezane sa određenom seksualnom orijentacijom.

ZAKLJUČAK

Analizirajući udžbenike koji su namenjeni srednjoškolcima medicinskih škola, stiče se utisak da se znanje zdravstvenih radnika zasniva na predubedenjima. Problem koji se prepoznaje odnosi se na sam odnos zdravstvenih radnika prema pacijentu. Kroz stečeno znanje koje im pruža zvanični udžbenik, može se desiti da zdravstveni radnici prihvate diskriminaciju kao ispravno polazište, što vodi do toga da osobe koje nisu heteroseksualne orijentacije, neosnovano svrstaju u grupu rizičnih osoba i time dodatno otežaju postojeću situaciju u kojoj se nalaze osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne i nastave da stigmatizacijom istopolne seksualne orijentacije.

⁸¹ <http://www.zdravlje-sm.org.rs/admin-hig/uploads/31/hepatitisi2.doc>

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Neuropsihijatrija, za treći razred medicinske škole

Autori/ke: Jovan Bukelić

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2012.

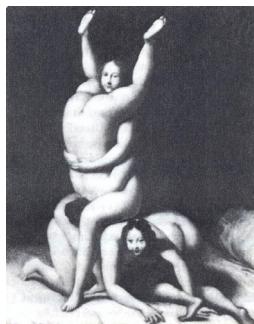
Obim: 359 strana

Opšti deo

Cilj udžbenika je da učenicima/cama pruži osnovna znanja iz oblasti neurologije i psihijatrije. Jezik koji se upotrebljava namenjen je razumevanju specifičnih pojmova u okviru medicine, tako da njegova svrha podrazumeva donekle jasnoću i primerenost srednjoškolicima i u isto vreme podrazumeva zaseban diskurs koji se odnosi na usku oblast medicine - neuropsihijatriju. Seksualnost se posmatra u okvirima heteronormativnosti, što podrazumeva jasno definisana značenja muškarca i žene, njihovih želja, emocija i seksualnih praksi koje iz njih proizilaze, a koje su oblikovane vrednostima i normama društva u kom nastaju. Svako odstupanje od heteronormativa tretira se kroz patologizaciju. Konkretni primeri slede u nastavku analize.

ANALIZA:

Citat: slika *Lezbejstvo*
("Roš-"Roche", Basel)
(192. strana)

Lezbejstvo („Roš“ – „Roche“, Basel)

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bukelić, Jovan: Neuropsihijatrija, za treći razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

Poglavlje: 26.8.2.3.1. Poremećaji seksualnog nagona, poT poglavlje 26.8.2.3.1.1. Kvantitativni poremećaji, 192. strana.

Preporuka: Ukloniti sliku *Lezbejstvo* (Roš-”Roche”, Basel)

Obrazloženje: Slika *Lezbejstvo* (Roš-”Roche”, Basel) se nalazi u delu 26.8.2.3.1. Poremećaji seksualnog nagona, potpoglavlje 26.8.2.3.1.1. Kvantitativni poremećaji, jer implicira da je lezbejski odnos poremećaj seksualnog nagona. Takođe, slika se nalazi u delu gde se lezbejski odnos ne spominje. U nekom drugom kontekstu slika bi se mogla protumačiti kao prikaz umetničkog dela, ali u ovom kontekstu, kada se slika nalazi u okviru poglavlja koja se bave poremećajima, lezbejke se u najmanju ruku mogu shvatiti kao egzibicionistkinje, čudne ili nastrane. Slika postavlja tumačenje lezbejke u već postojeće stereotipne okvire, gde se lezbejski odnos shvata kao lišen emocionalnog konteksta, bez individualnog značaja ili jedinstvenosti odnosa. Tretiranje lezbejskog odnosa kreće se ili kroz njegovu potpunu negaciju⁸² ili kroz pornografsko demistifikovanje, koje je u tom kontekstu podređeno muškoj želji.⁸³

Citat: “*Opisuju se posebni oblici seksualnog ponašanja: silovanje, zlostavljanje žena, kao i već opisani incest i homoseksualnost*”.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bukelić, Jovan: Neuropsihijatrija, za treći razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

⁸² Negiranje seksualnog odnosa i moguće erotske privlačnosti među samim ženama, svodenje lezbejskog odnosa na malo pojačano prijateljstvo među ženama, gde se seksualne prakse smatraju nepotpunim jer izostaje penetracija.

⁸³ Misli se na seksualni odnos koji se obrađuje u pornografiji gde su ženska tela i lezbejske seksualne prakse prilagođene muškoj želji (pogledati u Adrienne Rich, Prislina heteroseksualnost i lezbejska egzistencija, Kontra, Zagreb 2002.). Problem je svodenje na jedinstvenu želji i univerzalne seksualne prakse.

Poglavlje: 26.8.2.3.1. Poremećaji seksualnog nagona, potpoglavlje 26.8.2.3.1.1. Kvantitativni poremećaji, 194. strana.

Preporuka: Izbaciti homoseksualnost iz dela gde se govori o devijantnim oblicima seksualnog ponašanja (silovanje, zlostavljanje i incest), u okviru poglavlja 26.8.2.3.1. Poremećaji seksualnog nagona, potpoglavlje 26.8.2.3.1.2. Kvalitativni poremećaji.

Objasnenje: Istopolna seksualna orijentacijane ne predstavlja poremećaj nagona, niti devijantno seksualno ponašanje.

Pogledati izvor: ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

Sadržaj u udžbeniku nalazi se u poglavljima 26.8.2.3.1.Poremećaji seksualnog nagona, potpoglavlje 26.8.2.3.1.2. Kvalitativni poremećaji, što jasno stavlja istopolnu seksualnu orijentaciju u patologiju.

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Dečija neuropsihijatrija za četvrti razred medicinske škole

Autori/ke: Jovan Bukelić

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2004.

Obim: 348 strana

Opšti deo

Cilj udžbenika je da učenicima/cama pruži osnovna znanja iz oblasti neurologije i psihijatrije. U prvom poglavlju jezik koji se upotrebljava namenjen je razumevanju specifičnih pojmova u okviru medicine, tako da njegova svrha podrazumeva donekle jasnoću i primerenost srednjoškolcima i u isto vreme podrazumeva zaseban diskurs koji se odnosi na usku oblast medicine-neuropsihijatriju. Seksualnost se obrađuje u poglavljima gde se vezuje za pubertet jer se smatra da su deca aseksualna. Autor ukazuje da se želje formiraju isključivo prema suprotnom polu, tako da seksualnost adolescenata ako nije prepoznata u okvirima heteroseksualnosti, u udžbeniku se ili ne spominje kroz podrazumevanje heteroseksualnosti, ili kroz patologizaciju drugačijih oblika seksualnosti od heteroseksualnosti, a neretko i kroz povezivanje sa oblicima ponašanja koji se uzimaju za društveno neprihvatljive. Konkretni primeri biće navedeni u daljoj analizi.

Citat: *“pedofilija (paidos-dete, phili-prijatnost, ljubav) je seksualna naklonost prema dečacima (homoseksualna pedofilija) ili prema devojčicama”.*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Bukelić, Jovan: Dečija neuropsihijatrija Za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2004.

Poglavlje: Psihoseksualni razvoj i njegovi poremećaji/ deo kvalitativni poremećaji seksualnog razvoja, 136. strana.

Preporuka: Izmeniti citat kojim se posebno naglašava, neargumentovano, homoseksualna pedofilija i navesti tačan prevod.

Obrazloženje: “Pedofilija je seksualna preferencija prema deci, najčešće u pubertetskom ili u prepubertetskom uzrastu. Neke pedofile privlače samo devojčice, neke samo dečaci, a neki su zainteresovani za oba pola”.⁸⁴

⁸⁴ F65.4,ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija - WHO).

⁸⁵ <http://www.incesttraumacentar.org.rs/index.php/statistika>

Pedofilija: Većina istraživanja potvrđuje: “od petoro dece koja su seksualno zlostavljana četvoro je ženskog pola i jedno muškog pola. Polna struktura počinitelja seksualnog zlostavljanja dece: u 91.84% u pitanju su osobe muškog pola i 8.16% ženskog pola. U 39.79% počinitelj seksualnog nasilja nad detetom je biološki otac (najčešći vid incesta je otac-kćerka), dok je u 53.07% počinitelj figura oca (zbirno, redosledom učestalosti: otac, očuh, hranitelj, usvojitelj)”.⁸⁵

Citat: “*”Ego-distonu”- homoseksualnost karakteriše neprekidno doživljavanje homoseksualnih ekscitacija, odsustvo ili nedovoljnost heteroseksualnih uzbuđenja i onemogućenost ostvarenja željenih heteroseksualnih odnosa*”.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bukelić, Jovan: Dečija neuropsihijatrija za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2004.

Poglavlje: Psihoseksualni razvoj i njegovi poremećaji/ deo kvalitativni poremećaji seksualnog razvoja, 137. strana.

Preporuka: izbaciti navedeni citat i umesto njega staviti tačan prevod.

Obrazloženje: Kako se u izvorima navodi: “Egodistonička polna orijentacija: Nema sumnje u vezi sa polnim identitetom (homoseksualni, heteroseksualni, biseksualni ili prepubertetni) ili polnom sklonošću, ali osoba želi da on bude drugačiji, zbog prisutnih psiholoških i bihejvioralnih poremećaja, i može čak tražiti tretman da se on promeni.”⁸⁶

⁸⁶ F.66.1 Egodistonička polna orijentacija; ICD-10; Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja; Svetska zdravstvena organizacija - WHO. Izvor pronaci na sajtu: <http://www.batut.org.rs/download/MKB102010Knjiga1.pdf>

⁸⁷ 1997. godine Udruženje psihologa iz tog razloga izbacuje homoseksualizam iz zvanične upotrebe i preporučuje da se koristi termin homoseksualnost.

Citat: *“Homoseksualnost (homeos-isti) podrazumeva seksualnu vezu sa osobom istog pola. Kod žena ona se naziva tribadizam (lezbejska ljubav, safizam). Termin safizam potiče od grčke pesnikinje Sapfo iz Nitilene, na ostrvu Lezbosu (600 g.p.n.e.). Tribadizam je takode reč grčkog porekla i znači trljanje. U pubertetu i adolescenciji homoseksualnost, koja se naziva i urinizam, najčešće je indikator kofuznog, neoformljenog seksualnog identiteta. Nastaje pod uticajem vršnjaka iliseksualno iverzivnih osoba. Privid je da se u ovom modernom vremenu homoseksualizam manifestuje u većem procentu. Homoseksualizam se zapravo samo u ovom vremenu slobodnije ispoljava”.*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bukelić, Jovan: Dečija neuropsihijatrija za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2004.

Poglavlje: Psihoseksualni razvoj i njegovi poremećaji/ deo kvalitativni poremećaji seksualnog razvoja, 137. strana.

Preporuka: da se istopolna seksualna orijentacija isključi iz dela knjige gde se proučavaju poremećaji. Iz poglavlja 14.2.2.3.C) PSIHOLOŠKI POREMEĆAJI I PONAŠANJA POVEZANI SA SEKSUALNIM RAZVOJEM I ORIJENTACIJOM. Preporuka je da se izučava u okviru poglavlja 14.1. PSIHOSEKSUALNI RAZVOJ LIČNOSTI. Ne koristiti termin homoseksualizam, jer on nije politički korektan, diskriminatoran je i implicira na bolest.⁸⁷ Takođe izbaciti termine tribadizam (trljanje) i urinizam jer se smatraju uvredljivim i politički nekorektnim terminima.

Obrazloženje: Istopolna seksualna orijentacija sama po sebi nije psihološki poremećaj ni poremećaj ponašanja i zato ga ne treba izučavati u okviru: 14.2.2.3. C) PSIHOLOŠKI POREMEĆAJI I PONAŠANJA POVEZANI SA SEKSUALNIM RAZVOJEM I ORIJENTACIJOM.⁸⁸

⁸⁸ Pogledati izvor: ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje. (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

⁸⁹ Preuzeto iz izjave o seksualnoj orijentaciji Američke asocijacije psihologa, jul 1994.

Citat: *“Traganje za sopstvenim identitetom i integritetom dovodi adolescente do predvorja želje za suprotnim polom.”*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bukelić, Jovan: Dečija neuropsihijatrija za četvrti razred medicinske škole, Zavod za udžbenike, Beograd, 2004.

Poglavlje: Psihoseksualni razvoj i njegovi poremećaji/ psihoseksualni razvoj, 132. strana.

Preporuka: Da se izbací navedena rečenica u kome se izgradnja identiteta direktno i jedino povezuje sa heteroseksualnom željom što nije u skladu sa realnošću.

Obrazloženje: Direktno povezivanje oblikovanja identiteta i heteroseksualne želje kao jedine moguće, utiče na stvaranje stava da je heteroseksualnost jedini priznat i prihvaćen oblik seksualnosti čime se implicitno formira diskriminatorni odnos prema istopolnoj seksualnoj orijentaciji. Istopolna seksualna orijentacija i biseksualnost su varijacija seksualne orijentacije. Istraživanja pokazuju da “osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne čine oko 10% populacije i da je taj procenat iznadajuće konstantan u odnosu na vreme, istoriju i kulturu”.⁸⁹

ZAKLJUČAK

U udžbeniku se može primetiti da se sadržaj nije zasnovana tekovinama i dostignućima savremene nauke.⁹⁰ Takođe izučavanje istopolne seksualne orijentacije u okviru neuropsihijatrije daje legitimitet homofobičnim napadima. Nasilje prema osobama istopolne seksualne orijentacije upravo crpi svoje opravdanje u tome da je usmereno protiv neprirodnog, bolesnog i nastranog.

⁹⁰ ICD-10; Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje. (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

Oblast psihologije

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Psihologija za drugi razred gimnazija

Autori: Nikola Rot i Slavoljub Radonjić

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2012.

Obim: 299 strana

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Psihologija za treći i četvrti razred trgovinskih,
ugostiteljsko-turističkih i škola za lične usluge

Autori/ke: Bora Kuzmanović i Ivan Štajnberger

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2011.

Obim: 211 strana

Osnovne informacije o udžbeniku

Naziv: Psihologija za drugi razred gimnazije

Autori/ke: Žarko Trebješanin,

Izdavač: Zavod za udžbenike

Mesto i godina izdanja: Beograd, 2011.

Obim: 285 strana

Opšti deo

Udžbenici psihologije koji su u upotrebi imaju za cilj da učenike/ce srednjih škola upoznaju sa osnovama psihičkog života. U uvodnom delu u svim udžbenicima se obrađuju teme koje se odnose na predmet, ciljeve i definiciju psihologije. Autori polaze od stanovišta da psihologija treba da pokaže kako funkcioniše psihički život ljudi i životinja, odnosno da otkrije uzroke pojedinih psihičkih pojava i da shodno tome pruži objašnjenje, a sve na osnovu proučavanja objektivnog ponašanja i neposrednog iskustva.⁹¹ Psihički procesi, ličnost, elementi socijalne psihologije i psihologije međuljudskih odnosa, poremećaji psihičkog života, takođe se obrađuju u svim udžbenicima i gotov sa istim tumačenjima i odnosom prema njima.

Autori jasno prave granice između kulturološkog i biološkog uticaja na psihički život, odnosno postavljaju razliku između svojstva psihičkog života koja

⁹¹ Nikola Rot, Psihologija za drugi razred gimnazije, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

su biološki determinisana i onih koja variraju od društvenih i kulturoloških uticaja. Biološkom uticaju na stvaranja identiteta daje se primat u odnosu na kulturološki aspekt. Ovakav način tumačenja autori postavljaju kao jedino legitimno tumačenje psiholoških procesa, odnosno kao naučne činjenice, što može biti problematično jer postoji niz pravaca koji su jednako zastupljeni u psihologiji a imaju drugačije polazište.⁹²

Jezik je prilagođen srednjoškolicima.

Teme seksualnosti su obrađivane na sličan način. Pri tumačenju seksualnosti uočava se podrazumevajuća norma heteroseksualnosti. Sve što ne spada pod normu jasno definisanog muškarca i žene, kao i podrazumevajuće heteroseksualne želje i prakse koja iz nje proizilazi, tumači se u okviru poremećaja seksualnog nagona. U daljoj analizi biće prikazani konkretni primeri, zatim će biti ponuđene preporuke, dok će problematičnost ovakvog pristupa biti prikazana u zaključnim razmatranjima.

ANALIZA:

Citat: *“Poremećen odnos androgena i estrogena, koji je karakterističan za pripadnike određenog pola, stvara predispozicije za odstupanje od seksualnog ponašanja koje je normalno za pripadnike jednog, odnosno drugog pola (homoseksualno umesto heteroseksualnog)”*.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Radonjić, Slavoljub i Rot, Nikola: Psihologija za drugi razred gimnazija, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

Poglavlje: Žlezde sa unutašnjim lučenjem, 26-27. strana.

Preporuka: Izbaciti diskriminatorni sadržaj koji podrazumeva heteroseksualnost kao normalno seksualno ponašanje i tvrdnju da je uzrok istopolne seksualne orijentacije poremećaj hormona.

⁹² Postoje pravci kao što su socijalni konstruktivizam, antipsihijatrija i drugi, koji problematizuju aspekte biološkog i kulturološkog uticaja na stvaranje identiteta, shavatajući identitet, kao mesto kulturološke i društvene intervencije, gde se upravo dovodi u pitanje esencijalno i prirodno svojstvo ličnosti.

Obrazloženje: Usled podrazumevanja heteroseksualnosti kao jedine normalne, pa ujedno i jedine poželjne seksualne orijentacije, dolazi do svrstavanja istopolne seksualne orijentacije u odstupanje, nenormalnost, devijaciju, poremećaj. Istopolna seksualna orijentacija i biseksualnost su varijacija seksualne orijentacije. Istraživanja pokazuju da “osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne čine oko 10% populacije i da je taj procenat iznadujuće konstantan u odnosu na vreme, istoriju i kulturu”.⁹³ Tvrditi da je poremećaj hormona implicitno svojstvo istopolne seksualne orijentacije je neopravdano. Kada se govori o istopolnoj seksualnoj orijentaciji, ističući samo hormonski sklop je nepotpuno tumačenje. Različite teorije poreklo istopolne seksualne orijentacije pronalaze u različitim uzrocima kao što su genetski, urođeni hormonski sklop, životno iskustvo u najranijem detinjstvu, itd. Naučnici se slažu u tome da se kod većine ljudi seksualna orijentacija formira u ranim godinama života i da je čini složen sklop bioloških, psiholoških i socijalnih faktora.

Citat: *“Nekada se i homoseksualnost (doživljaj seksualnog zadovoljstva sa osobom istog pola) svrstavala u poremećaj polnog nagona, ali je danas odnos prema toj pojavi u mnogim zemljama tolerantniji (verovatno i zato što je seksualnost u mnogim slučajevima urođena), pa se ova pojava sve više tretira kao varijacija seksualnog nagon koju (ako nikoga ne ugrožava) treba razumeti, a ne grubo osuđivati”.*

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bora Kuzmanović i Ivan Štajnberger: Psihologija za treći i četvrti razred trgovinskih, ugostiteljsko-turističkih i škola za lične usluge, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.

Poglavlje: Poremećaji psihičkog života i ponašanja, deo Prostitucija, pod deo: poremećaji seksualnog nagona 189. strana.

Preporuka: izbaciti ceo citat.

Obrazloženje: “nekada se i homoseksualnost (doživljaj seksualnog zadovoljstva saosobom istog pola) svrstavala u poremećaj polnog nagona, ali je danas odnos prema toj pojavi u mnogim zemljama tolerantniji (verovatno i zato što je seksualnost u mnogim slučajevima urođena)”. Autor ne govori

⁹³ Preuzeto iz izjave o seksualnoj orijentaciji Američke asocijacije psihologa, jul 1994.

da istopolna seksualna orijentacija nije poremećaj, već govori o tolarentnijem odnosu “prema toj pojavi” što ne isključuje da autor ima stav da je istopolna seksualna orijentacija poremećaj, već naprotiv izučavajući je u poglavlju “Poremećaji psihičkog života i ponašanja, deo Prostitucija, pod deo: poremećaji seksualnog nagona i pod deo: prostitucija kao vid socijalne patologije” ukazuje da autor ima stav da je istopolna seksualna orijentacija poremećaj, a da je pod uticajem određenih kulturoloških faktora postoji mogućnost da se ona toleriše.

S tim u vezi, uzimati pojam tolerancije kako bi se objasnilo prihvatanje istopolne seksualne orijentacije, implicitno nagoveštava da je autorov stav zapravo diskriminatoran, jer samo tolerisanje ne podrazumeva vrednosno izjednačavanje i istinsko prihvatanje da su istopolna seksualna orijentacija i heteroseksualnost vrednosno jednake varijacije seksualnog nagona. Iako se u klasifikaciji mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja istopolna seksualna orijentacijane nalazi i smatra se seksualnom varijacijom i dalje postoji tretiranje istopolne seksualne orijentacije kroz njeno patologizovanje.⁹⁴

Posebno je problematičan deo u kome autor piše ”pa se ova pojava sve više tretira kao varijacija seksualnog nagona koju (**ako nikoga ne ugrožava**) treba razumeti, a ne grubo osuđivati” - u ovom delu autor ne pravi razliku između svojstva ličnosti koje ne može ugrožavati i postupaka ličnosti koji u zavisnosti od kako individualnih, tako i situacionih faktora sa mogu smatrati ugrožavajućim postupcima.

Citat: “*Osim heteroseksualne postoji i homoseksualna prostitucija, i to češće muška nego ženska*”.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Bora Kuzmanović i Ivan Štajnberger: Psihologija za treći i četvrti razred trgovinskih, ugostiteljsko-turističkih i škola za lične usluge, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.

Poglavlje: Poremećaji psihičkog života i ponašanja, deo Prostitucija, pod deo: prostitucija kao vid socijalne patologije, 189. strana.

⁹⁴ Pogledati izvor: ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje. (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

Preporuka: Izbaciti ceo citat.

Obrazloženje: Postavlja se pitanje zašto se istopolna seksualna orijentacija vrednosno izjednačava sa heteroseksualnom jedino u slučajevima kada se navode određeni devijantni oblici ponašanja (odnosno oni oblici ponašanja koji se u društvu uzimaju za devijantne, nenormalne, bolesne). Tretiranje istopolne seksualne orijentacije u poglavljima kao što su *Emocije u delu: Vrste emocija* ili u poglavlju *Ličnost*, omogućila bi jasno prikazivanje i tumačenje istopolne seksualne orijentacije na način koji isključuje stereotipe i predrasude. Nije potrebno stavljati akcenat na jednako prisustvo istopolne seksualne orijentacije i heteroseksualne pri spominjanju jedino devijantnih oblika ponašanja, ukoliko predhodno ne postoji izjednačavanje ili obrazloženje u poglavljima gde bi se istopolna orijentacija tumačila kao deo zdravog razvoja ličnosti, njenih emocija, nagona i želja. Kroz ovakvo tretiranje istopolne seksualne orijentacije, kakvo nudi autor, istopolna seksualna orijentacija ostaje u okvirima stereotipa i predrasuda, jer normalnost i ono što se uzima za zdrav razvoj pojedinca/ke ostaje privilegija heteroseksualnosti.

Takođe ne postoji potreba za isticanjem muške “homoseksualne prostitucije” jer se time stvaraju predrasude, koje vode u stvarnje diskriminatornog odnosa prema gej muškarcima.

Citat: “*U adolescenciji, seksualno sazrevanje (dostizanje pune zrelosti gonada, lučenje seksualnih hormona i pojava sekundarnih seksualnih karakteristika) prati razvoj snažnog interesovanja za suprotni pol i pojava erotske strasti*”.

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Trebješanin, Žarko: Psihologija za drugi razred gimnazije, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.

Poglavlje: Razvoj emocija i emocionalni život u adolescenciji, 139. strana.

Preporuka: Da se citirani deo “snažnog interesovanja za suprotni pol” dopuni “snažnog interesovanja za suprotan, isti ili oba pola”.

Obrazloženje: Sadržaj utiče na stvaranje stava da je heteroseksualnost jedina seksualna orijentacija koja postoji čime se implicitno formira diskriminatorni odnos prema istopolnoj seksualnoj orijentaciji. Istopolna seksualna orijentacija i biseksualnost su varijacija seksualne orijentacije. Istraživanja pokazuju da “osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne čine oko 10% populacije i da je taj procenat iznađujuće konstantan u odnosu na vreme, istoriju i kulturu”.⁹⁵

Citat: “...objekat seksualnog nagona je po pravilu jedinka suprotnog pola”.⁹⁶

MESTO GDE SE CITAT NALAZI:

Udžbenik: Trebješanin, Žarko: Psihologija za drugi razred gimnazije, Zavod za udžbenike, Beograd 2011.

Poglavlje: Motivacija, razvoj motiva, deo: biološki motiv 139. strana.

Preporuka: Da se izbací navedena rečenica u kojoj se objekat seksualnosti direktno vezuje za jedinice suprotnog pola. Da se citirani deo “objekat seksualnog nagona je po pravilu jedinka suprotnog pola” izmeni rečenicom “objekat seksualnog nagona je jedinka suprotnog i/ili istog pola”.

Obrazloženje: Sadržaj utiče na stvaranje stava da je heteroseksualnost jedina seksualna orijentacija koja postoji čime se implicitno formira diskriminatorni odnos prema istopolnoj seksualnoj orijentaciji. Homoseksualnost i biseksualnost su varijacija seksualne orijentacije. Istraživanja pokazuju da “osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne čine oko 10% populacije i da je taj procenat iznađujuće konstantan u odnosu na vreme, istoriju i kulturu”.⁹⁷

⁹⁵ Preuzeto iz izjave o seksualnoj orijentaciji Američke asocijacije psihologa, jul 1994.

⁹⁶ Žarko Trebješanin, Psihologija za drugi razred gimnazije, 154. str.).

⁹⁷ Preuzeto iz izjave o seksualnoj orijentaciji Američke asocijacije psihologa, jul 1994.

ZAKLJUČAK

Način na koji autori misle i odnose se prema seksualnosti smešta samu seksualnost u već postojeće tradicionalne, heteronormativne okvire. Kada se naučni diskurs smesti u svakodnevni govor dobijamo stereotipne izgovore za diskriminaciju, isključivanje i nasilje prema osobama istopolne seksualne orijentacije. Onda kada Bora Kuzmanović kaže da “treba da budemo tolerantni prema toj pojavi, osim ako nikoga ne ugrožava”, a govoreći iz pozicije autoriteta i nekoga ko učesvuje u konstrukciji onoga što će se uzimati za opšte znanje, verovanje i vrednost, tada upravo daje legitimitet građaninu koji će zasnovati svoj stav i biti ubeden da je opravdano reći “ja nemam nista protiv gejeva i lezbejki, sve dok su u svoja četiri zida, inače me ugrožava”. S tim u vezi autoriteti koji određuju sadržaj udžbenika psihologije moraju imati u vidu sopstvenu odgovornost u stvaranju opšteprihvaćenih stavova u društvu.

***ANALIZA PRAVNIH I STRATEŠKIH
DOKUMENATA KOJI SE TIČU ZAŠTITE PRAVA
ISTOPOLNO ORIJENTISANIH OSOBA U
KONTEKSTU OBRAZOVANJA***

U ovom poglavlju biće prikazani zakoni Republike Srbije koji su trenutno na snazi i drugi pravni i strateški dokumenti koji se bave pitanjima borbe protiv diskriminacije prema istopolno orijentisanim osobama u školskim udžbenicima. Najpre će biti prikazane pravni i strateški dokumenti, a zatim će biti dato obrazloženje koje se odnosi povrede navedenih normi.

Ustav Republike Srbije

LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA I SLOBODE

1. Osnovna načela

Neposredna primena zajemčenih prava, Član 18

Ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom neposredno se primenjuju. Ustavom se jemče, i kao takva, neposredno se primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima. Zakonom se može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava. Odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače se u korist unapredjenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

Zabrana diskriminacije, Član 21

Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki. Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.

Zaštita ljudskih i manjinskih prava i sloboda, Član 22

Svako ima pravo na sudsku zaštitu ako mu je povredjeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno Ustavom, kao i pravo na uklanjanje posledica koje su povredom nastale. Gradjani imaju pravo da se obrate međunarodnim institucijama radi zaštite svojih sloboda i prava zajemčenih Ustavom.

2. Ljudska prava i slobode

Dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, Član 23

Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite. Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti, ako time ne krši prava drugih zajemčena Ustavom.

Podsticanje uvažavanja razlika, Član 48

Merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih gradjana.

Razvijanje duha tolerancije, Član 81

U oblasti obrazovanja, kulture i informisanja Srbija podstiče duh tolerancije i medjukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapredjenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje medju svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet.

Zakon o zabrani diskriminacije⁹⁸, Član 2

U ovom zakonu:

1) Izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorско postupanje“ označavaju

⁹⁸ Zakon o zabrani diskriminacije (“Sl. glasnik RS”, br. 22/2009”).

svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubedenjima, polu, **rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji**, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima (u daljem tekstu: lična svojstva); (podvukla autorka)

ZAKON O UDŽBENICIMA I

DRUGIM NASTAVNIM SREDSTVIMA⁹⁹

U Zakonu o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, Član 4 se odnosi na *Jednake mogućnosti i zabranu diskriminacije*:

Udžbenici i druga nastavna sredstva svojim sadržajem i oblikom, ne smeju da ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu, ili izdvajaju grupe ili pojedince ili da podstiču na takvo ponašanje, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske, ili polne pripadnosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, fizičkih i psihičkih svojstava, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i

⁹⁹ Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima ("Službeni glasnik RS", br. 72/2009).

¹⁰⁰ Uočava se na mestima gde se jasno LGBT osobe stavljaju u grupe rizičnog ponašanja pri prenošenju virusa HIV-a ili Hepatitisa. (Udžbenici za srednje medicinske škole: Zdravstvena nega III, za treći razred medicinske škole, autora: Radmila Popovic, Petar Borović). Zakon je povređen po dva osnova: 1. direktna diskriminacija - svrstavajući istopolno orijentisane osobe u grupe rizičnog ponašanja pri prenošenju HIV infekcije i 2. izdvajanje istopolno orijentisanih osoba i poziv za izdvajanje citat - "zdravstveno vaspitni rad u zdravstvenoj zaštiti žena ima poseban značaj. Zato je potrebno u čekaonicama obezbediti redovno kraća saopštenja lekara ili medicinske sestre o načinu nastanka infekcije i putevima širenja, sa posebnim naglaskom da promiskuitet i biseksualnost predstavljaju realne faktore rizika" (57. strana, 6. pasus). Kao i citat: "bolest se uglavnom javlja kod grupa sa rizičnim ponašanje, kao što su intravenski narkomani, homo- i biseksualci, prostitutke, mada u izvesnim uslovima života i akcidentnim slučajevima mogu oboleti i druga lica, tj. heteroseksualne osobe". U ostalim udžbenicima postoji direktna diskriminacija Interne bolesti sa negom 2 (za četvrti razred medicinske škole, Autori/ke: Jovan Teodorovic i saradnici), Neuropsihijatrija (za treći razred medicinske škole, autor: Jovan Bukelić), Dečija neuropsihijatrija (za četvrti razred medicinske škole, autor: Jovan Bukelić), Psihologija (za drugi razred gimnazije, autori: Nikola Rot i Slavoljub Radonjić), Psihologija (za treći i četvrti razred trgovinskih, ugostiteljsko- turističkih i škola za lične usluge, autori: Bora Kuzmanovic i Ivan Štajnberger), Psihologija (za drugi razred gimnazije, autor: Žarko Trebjašanin) - konkretne primere citata pogledati u prethodnom poglavlju gde je izložena sama analiza.

kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja, kao i po drugim osnovama utvrđenim zakonom kojim se uređuje zabrana diskriminacije.

Zakon je povređen po osnovu “Udžbenici i druga nastavna sredstva svojim sadržajem i oblikom, ne smeju da ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu, ili izdvajaju grupe ili pojedince ili da podstiču na takvo ponašanje, po osnovu: polne pripadnosti...”.

U analizi koja je sprovedena i citati koji su izdvojeni, a u kojima se spominju istopolno orijentisane osobe, a na osnovu toga šta diskriminacija predstavlja, utvrđeno je da je sadržaj udžbenika direktno diskriminujući, da neosnovano izdvaja pojedince, odnosno grupe ili podstiče na takvo ponašanje.¹⁰⁰

ZAKON O OSNOVAMA SISTEMA OBRAZOVANJA

I VASPITANJA¹⁰¹

U *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* u delu *Opšti principi sistema obrazovanja i vaspitanja*, Član 3 stav 2 koji navodi da sadržaj obrazovanja mora biti zasnovan na tekovinama i dostignućima savremene nauke:

“2) kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje, zasnovano na tekovinama i dostignućima savremene nauke i prilagođeno uzrasnim i ličnim obrazovnim potrebama deteta, učenika i odraslog;”

Po sredi je povreda člana 3 stav 2 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja koja se odnosi na **“obezbeđivanje kvalitetnog i uravnoteženog obrazovanja i vaspitanja, zasnovanog na tekovinama i dostignućima savremene nauke.”** Svetska zdravstvena organizacija je istopolnu seksualnu orijentaciju skinula sa liste mentalnih bolesti, takođe i Američka asocijacija

¹⁰¹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja I vaspitanja (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013) Član 3.

¹⁰² Pogledati u ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

psihijataru, u udžbenicima u Srbiji i dalje postoje neusaglašenosti sadržaja gde se istopolna seksualna orijentacija tretira kao poremećaj, i u tom smislu potpunu neusaglašenost sa zvaničnim naučnim postavkama.¹⁰²

Takođe je primećeno da postoji problem u ostvarivanju ciljeva:

Ciljevi obrazovanja i vaspitanja su:

1) pun intelektualni, emocionalni, socijalni, moralni i fizički razvoj svakog deteta i učenika/ca, u skladu sa njegovim uzrastom, razvojnim potrebama i interesovanjima

Ako je cilj obrazovanja upravo pun emocionalni, intelektualni, socijalni, moralni i fizički razvoj, onda se postavlja pitanje kome se obraća udžbenik za srednje škole i koja moralna načela, kako i kakve emocionalne i socijalne karakteristike želi da razvija. Ovako postavljene vrednosti

koje se baziraju na isključivanju osoba i direktnoj diskriminaciji predstavljaju opoziciju onome što se uzima za moralno ponašanje. Takođe među učenicima/cama kojima se udžbenik obraća su i LGBTTIQ osobe čije socijalne i emocionalne kapacitete ovakav program neće razvijati, već će upravo imati suprotan efekat. Učeći ih da su devijantni, nenormalni i bolesni, kod LGBTTIQ učenika/ca se mogu javiti ozbiljne poteškoće u fizičkom i psihičkom zdravlju, izazvane upravo neosnovanim pretpostavkama na kojima se zasniva sadržaj udžbenika.

3) razvoj svesti o sebi, samoinicijative, sposobnosti samovrednovanja i izražavanja svog mišljenja;

Ako uzmemo u obzir da među učenicima/cama kojima se udžbenik obraća su i istopolno orijentisane osobe čije socijalne i emocionalne kapacitete ovakav program neće razvijati, već će upravo imati suprotan efekat. Učeći ih da su devijantni, nenormalni i bolesni kod LGBTTIQ učenika/ca se mogu javiti ozbiljne poteškoće u fizičkom i psihičkom zdravlju, izazvane upravo neosnovanim pretpostavkama na kojima se zasniva sadržaj udžbenika. U tom smislu kod LGBTTIQ učenika/ca razvija se svest o sebi kao devijantnom, nenormalnom i bolesnom, što dalje utiče na nemogućnost samovrednovanja i izražavanja sopstvenih potencijala u celini.

12) razvoj sposobnosti komuniciranja, dijaloga, osećanja solidarnosti, kvalitetne i efikasne saradnje sa drugima i sposobnosti za timski rad i negovanje drugarstva i prijateljstva

Učeći učenike/ce da su pojedine grupe u ovom slučaju pripadnici LGBTTIQ populacije devijantni, nenormalni i bolesni nikako se ne razvijaju vrednosti podržavanja razlike, solidarnosti i saradnje već se upravo daje legitimitet diskriminaciji u međusobnim odnosima i učvršćuje se isključujući obrazac ponašanja.

15) razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanje različitosti.

Ovde postoji direktno ugrožavanje ostvarivanja cilja, jer se kroz sadržaje degradira i razvija nepoštovanje prema LGBTTIQ osobama.

Kao važan segment Zakona izdvojile su se *Nadležnosti Nacionalnog prosvetnog saveta*, u okviru Člana 14

“U oblasti razvoja i unapređivanja sistema obrazovanja i vaspitanja Nacionalni prosvetni savet:

1) prati i analizira stanje obrazovanja na svim nivoima iz svoje nadležnosti i usaglašenost Sistema obrazovanja sa evropskim principima i vrednostima”

Zakon koji se povređuje prema ovoj stavci odnosi se na rad *Nacionalnog prosvetnog saveta* koji nije ukazao na diskriminatorsni sadržaj udžbenika, odnosno na neusaglašenost sadržaja obrazovanja sa evropskim principima i vrednostima.

Zakon o srednjim školama¹⁰³

U trećem poglavlju *Školovanje* stavka 1. *Nastavni plan i program*,
Član 23

“.. Obrazovni profil, u smislu ovog zakona, obuhvata opšte i stručne sadržaje zasnovane na dostignućima nauke, tehnologije, kulture, umetnosti, neophodne za obavljanje poslova određenog stepena složenosti u okviru područja rada, odnosno za dalje školovanje.”

¹⁰³ Zakon o srednjim školama („Službenom glasniku RS“, br. 50/92, 24/96, 23/2002 i 25/2002. Vidi: čl. 67. Zakona- 53/93-2467. Vidi: čl. 2. Zakona 48/94-1497. Vidi: čl.174. Zakona- 62/2003-1. Vidi: Ispravku Zakona- 64/2003-74. Vidi: čl.92. zakona- 101/2005-28. Vidi: čl. 184. Zakona- 72/2009-66).

Zakon je povređen jer postoji neusaglašenost sadržaja udžbenika sa dostignućima savremene nauke.

Zakon o mladima¹⁰⁴ Član 5

Načelo jednakosti i zabrane diskriminacije

“Svi mladi su jednaki.

Zabranjeno je svako **pravljenje razlike ili nejednako postupanje prema mladima, posredno ili neposredno**, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, verskog ubedenja, jezika, društvenog porekla, imovnog stanja, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama, psihičkog ili fizičkog invaliditeta, zdravstvenog stanja, fizičkog izgleda, **seksualne orijentacije**, rodnog identiteta i drugog stvarnog, odnosno pretpostavljenog ličnog svojstva.”

Zakon je povređen u smislu nejednakog postupanja prema mladima na osnovu seksualne orijentacije i to kroz sadržaj udžbenika koji je diskriminatoran.

Zakon o ravnopravnosti polova¹⁰⁵

Član 2

Jemči se ravnopravnost polova, u skladu sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima, Ustavom i zakonima. Odredbe ovog zakona ne mogu se tumačiti na način koji bi doveo do ukidanja ili ograničenja nekog postojećeg prava utvrđenog drugim propisom.

¹⁰⁴ Zakon o mladima (“Službeni glasnik RS”, br. 50/11)

¹⁰⁵ Zakon o ravnopravnosti polova (“Sl. glasnik RS”, br. 104/2009).

Diskriminacija Član 4

Diskriminacija po osnovu pola je svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) koje ima za cilj ili posledicu da licu ili grupi oteža,

ugrozi, onemogućí ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj, porodičnoj i drugoj oblasti. Diskriminacijom se smatra i ako se prema licu neopravdano postupa lošije nego što se postupa prema drugome, isključivo ili uglavnom što je tražilo ili namerava da traži pravnu zaštitu od diskriminacije ili je ponudilo ili namerava da ponudi dokaze o diskriminatorском postupanju. Pod neopravdanim razlikovanjem, isključivanjem, ograničavanjem i postupanjem ili drugim preduzetim merama, u smislu ovog zakona, naročito se smatra ako:

- 1) preduzeta mera nije opravdana zakonitim ili legitimnim ciljem;*
- 2) ne postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se preduzetim merama ostvaruje.*

Značenje pojmova Član 10

Pojedini pojmovi, u smislu ovog zakona, imaju sledeće značenje:

- 1) pol se odnosi na biološke karakteristike lica;*
- 2) rod je pojam koji označava društveno uspostavljene uloge, položaje i statuse žena i muškaraca u javnom i privatnom životu, a iz kojih usled društvenih, kulturnih i istorijskih razlika proističe diskriminacija zasnovana na biološkoj pripadnosti određenom polu;*
- 6) uznemiravanje jeste svaki neželjeni verbalni, neverbalni ili fizički akt, učinjen sa namerom ili koji ima za posledicu povredu dostojanstva i izazivanje straha ili stvaranje neprijateljskog, ponižavajućeg, degradirajućeg ili uvredljivog okruženja, zasnovan na polu;*

7) seksualno uznemiravanje jeste neželjeni verbalni, neverbalni ili fizički akt seksualne prirode, učinjen sa namerom ili posledicom povrede ličnog dostojanstva, stvaranja zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg ili uvredljivog okruženja, zasnovan na polu;

8) seksualno ucenjivanje jeste svako ponašanje odgovornog lica koje, u nameri traženja usluga seksualne prirode, uceni drugog da će u slučaju odbijanja pružanja traženih usluga protiv njega ili njemu bliskog lica izneti nešto što može škoditi njenoj ili njegovoj časti ili ugledu;

Analizirani udžbenici ne povređuju direktno Zakon o ravnopravnosti polova, ali svakako ne postoje ni jasni pokušaji da se rodna dimenzija ravnopravnosti ne približi učenicima/cama. Iako u navedenom Zakonu LGBTTIQ pitanja nisu direktno pomenuta, ona su blisko povezana sa rodnom dimenzijom ravnopravnosti.

STRATEGIJA PREVENCIJE I ZAŠTITE OD DISKRIMINACIJE ¹⁰⁶

U okviru Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije u članu 4.4. prikazan je opšti cilj koji se odnosi na prava LGBT osoba:

“Usklađivanje pravnog okvira sa međunarodnim standardima. Sprečavanje kršenja zabrane diskriminacije prema LGBT osobama, kroz ustavne, zakonodavne, regulatorne reforme kao i donošenje strateških dokumenta. Ukidanje ili smanjenje diskriminatorskih praksi prema LGBT osobama u različitim oblastima. Obezbeđenje uslova za sprovođenja Zakona o zabrani diskriminacije u delu koji se odnosi na diskriminaciju LGBT osoba. Promena javnih politika u određenim oblastima koje mogu da budu „izvor diskriminacije“ LGBT osoba. Institucionalna zaštita LGBT osoba od javnog i privatnog nasilja, naročito u oblasti rada i zapošljavanja, zdravstvenog i socijalnog sistema, ličnog i porodičnog života, obrazovanja, sporta i dr. Promena tradicionalnog, negativnog stereotipa o LGBT osobama. Sprečavanje i kažnjavanje govora mržnje i fizičkih napada na LGBT osobe. Unapređivanje statusa i položaja LGBT osoba”.

Objasnenje :

- Kao što je već napomenuto obrazovanje je važan činilac u konstruisanju kolektivne svesti, stavova i vrednosti. Kroz analizu je primećeno da se ciljevi *Strategije* ne uzimaju u obzir i da su stereotipi i predrasude zastupljeni u više udžbenika za srednje škole, krećući se od toga da istopolno orijentisane osobe predstavljaju rizičniju grupu za dobijanje bolesti kao što su HIV, Hepatitis pa sve do patologizacije i stigmatizacije

- Još uvek nije u potpunosti ostvarena puna primena ciljeva strategije i po osnovi unapređivanja statusa i položaja istopolno orijentisanih osoba. Obrazovanje bi trebalo da radi na smanjivanju stereotipa i predrasuda, čime bi se dalje unapredio njihov položaj. Kroz sadržaj udžbenika mi možemo

¹⁰⁶ Strategija je doneta na osnovu Člana 45. Stav 1. Zakona o Vladi („Službeni glasnik RS“, br. 55/05, 71/05-ispavka, 101/07, 65/0816/11, 68/12 –USI72/12).

upravo videti suprotno. Potrebno je dakle da kroz sadržaje udžbenika pogotovu udžbenika iz *Ustava i prava građana, Građanskog vaspitanja, Istorije, Filozofije, Sociologije i Istorije umetnosti* govoriti o pravnom aspektu navoditi pozitivne primere i biografije autora, govoriti o pokretu, kao i različitim feminizmima, a sve u cilju promene dominantne vrednosti koja se bazira na isključivanju i s tim u vezi poboljšanja njihovog ekonomskog, socijalnog i društvenog položaja.

U delu 4.4.5 prikazani su opšti ciljevi, od kojih je za ovu analizu najznačajniji 4.4.5.4. koji se tiče obrazovanja.

“Kroz obrazovni sistem podići svest mladih da su svi ljudi ravnopravni i da su LGBT osobe takođe uključene u krug ravnopravnih ljudi”

Još uvek nije ostvarena primena cilja. Kroz analizu koja je vršena ne vidi se nijedan afirmativan primemr funkcionisanja LGBTTIQ osoba u društvu. Ove teme se ne pojavljuju u udžbenicima u kojima bi mogle da se tretiraju tako da ne budu smeštene u devijantno, nenormalno, društveno neprihvatljivo i patologizovano ponašanje. *Ustav i pravo građana*, kao i *Građansko vaspitanje* su osnovni udžbenici gde bi trebalo da budu zastupljenje teme koje se bave pravima i zakonima koji štite LGBTTIQ osobe od diskriminacije, nasilja, zločina iz mržnje i govora mržnje.

“Obezbediti objektivne informacije u pogledu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u školskim programima i udžbeničkom materijalu”.

Kada se govori o objektivnim informacijama ni u jednom analiziranom udžbeniku se ne poštuju naučni stavovi o tome šta istopolna seksualna orijentacija predstavlja. Svetska zdravstvena organizacija je istopolnu seksualnu orijentaciju izbacila iz mentalnih bolesti, takođe i Američka asocijacija psihijatarata, u udžbenicima u Srbiji i dalje postoji neusaglašenost sadržaja gde se istopolna seksualna orijentacija tretira kao poremećaj, i u tom smislu predstavlja potpunu neusaglašenost sa zvaničnim naučnim postavkama.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Pogledati ICD-10; poglavlje V: Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja (Svetska zdravstvena organizacija-WHO), i DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje (Američka asocijacija psihijatarata –APA).

***OPŠTA PREPORUKA VEZANA ZA IZMENU
DISKRIMINATORNOG SADRŽAJA
SREDNJOŠKOLSKIH UDŽBENIKA KOJI
SE ODOSE NA TRETIRANJE ISTOPOLNE
SEKSUALNE ORIJENTACIJE***

Imajući u vidu diskriminatoran sadržaj koji se može videti u udžbenicima za srednje škole iz oblasti biologije, psihologije i medicine, a pri tom oslanjajući se na predhodne preporuke koje je Poverenica za zaštitu ravnopravnosti izdala 10.6.2011. godine *Ministarstvu prosvete i nauke RS, NPS i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja*, a koja se odnosila ukidanje diskriminatornih sadržaja iz nastavnih materijala i prakse i promovisanje tolerancije i poštovanja ljudskih prava. Takođe u opšte preporuke uvrštene su i preporuke koje se odnose na udžbenike iz *Filozofije, Ustava i prava građana i Sociologije*, a koje su date u analizi koja je sprovedena 2008. godine.¹⁰⁸

1. da nastavni materijali svojim sadržajem, a nastavnici/ce svojom nastavnom praksom i načinom rada sa učenicima/cama neguju svest o različitostima, promovišu nenasilnu kulturu, ravnopravnost i nediskriminatornu praksu, kao postulate demokratskog društva zasnovanog na poštovanju ljudskih prava,

2. razvijanje svesti o različitosti, interkulturalnosti i zajedničkim vrednostima kroz predstavljanje znamenitih ličnosti različitih etničkih, verskih grupa i kultura i sl.,

3. da nastavni sadržaji i nastavni materijali predstave mladima različite modele porodice u savremenom društvu (samohrani roditelji, starateljske porodice, porodice bez dece, pravo istopolnih partnera na porodicu i sl),

4. ukidanje stereotipnih prikaza rodni uloga/profesija i podsticanje varijeteta; insistirati na mnogostrukosti i višeslojnosti ljudskih identiteta, vrednovati individualnost, solidarnost i kreativnost bez obzira na pol,

5. unapređenje plana i programa Građanskog vaspitanja tako da uključuje konkretne radionice o sprečavanju diskriminacije i ublažavanju predrasuda prema deci iz osetljivih i marginalizovanih grupa (deca sa smetnjama u razvoju, teškoćama u učenju, deca koja su socijalno uskraćena) u svim razredima, ali u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja uz korišćenje savremene i adekvatne terminologije,

6. uključivanje sadržaja i programa iz Građanskog vaspitanja i u druge predmete,

¹⁰⁸ U okviru ovog rada na strani 18., mogu se naći osim prikaza analize udžbenika za *Filozofiju, Ustav i pravo građana i Sociologiju* i preporuke koje se odnose na sadržaj.

7. uvođenje afirmativnih i tačnih prikaza istopolne seksualno-emotivne orijentacije, transrodnosti, transpolnosti i interseksualnosti u sve udžbenike (kako prirodnih, tako i društvenih nauka), uključujući i primere LGBTTIAQ pojedinaca/pojedinki kao deo istorijskih, ali i savremenih demokratskih društava,

8. izbacivanje iz udžbenika, planova i programa terminologije koja je zastarela, prevaziđena i uvredljiva, a posebno izbacivanje sadržaja koji obiluju medicinskim pristupom, navođenjem dijagnoza i predrasudama u odnosu na kapacitete dece, posebno dece sa smetnjama u razvoju,

9. da kroz odgovarajuće programe profesionalnog usavršavanja nastavnici/ce unaprede znanja i sposobnosti u oblasti dečijih i ljudskih prava, ravnopravnosti i nediskriminacije, rodne ravnopravnosti, nasilja, prevaziđu sopstvene predrasude i stereotipe i povećaju osetljivost za rodni sadržaj nastavnog materijala.¹⁰⁹

Profesorima i profesorkama nije dovoljno dati program i prateće udžbenike čiji je sadržaj nediskriminatoran i nakon toga pustiti ih da se sami snalaze, već je potreban zreliji pristup, odnosno širi institucionalni okvir i dugotrajan rad sa njima. Kontekst u kome su profesori sticali svoje znanje zasnivao se na dominantnom stavu da je istopolna seksualna orijentacija bolest. Svoje znanje koje prenose učenicima/cama nije samo puko prenošenje sadržaja udžbenika, već je i prenošenje onih stavova za koje profesori smatraju da su ispravni i značenja koja oni pridaju određenim društvenim pojavama, a koje su upravo odraz njihove socijalizacije i šireg društvenog vrednosnog okvira. Opšta preporuka bi s toga trebalo da ide u pravcu, šire promene obrazovne politike.

¹⁰⁹ Deo preporuke koju je Poverenica dala Ministarstvu prosvete i nauke RS, NPS i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za uklanjanje diskriminatornih sadržaja iz nastavnih materijala i prakse i promovisanje tolerancije i poštovanja ljudskih prava ,petak, 10 jun 2011 00:00 ,del. br. 649/2011 datum: 10. 6. 2011.

<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/preporuke-mera-organima-javne-vlasti/preporuka-ministarstvu-prosvete-i-nauke-republike-srbije-skup%C5%A1tini-nacionalnom-prosvetnom->

Zaključak

Sadržaj koji je trenutno zastupljen u udžbenicima daje legitimitet različitim političkim akterima kao i pripadnicima ekstremne desnice za njihovo diskriminatorno ponašanje. Homofobija koja se prepoznaje u njihovim izjavama uključuje značenja kao što su: bolest, greh, kriminal, emotivni poremećaji, nemoral, neprirodnost, opsednutost seksom.

Kroz analizu može se zaključiti da se učeniku/ci nameće kanonski i ograničen diskurs o seksualnosti. Radi se o procesu stvaranja značenja seksualnosti koje je bazirano na homofobiji i prisilnoj podrazumevajućoj heteroseksualnosti. Kritika koja se upućuje odnosi se na preoblikovanje uobičajnog shvatanja seksualnosti, koje podrazumeva heteroseksualnost kao jedinu ispravnu, moguću, prirodnu, normalnu, zdravu seksualnost te uspostavljanje drugačijih vrsta odnosa koji nisu zasnovani na beskorisnim i nepotrebnim podelama. Potrebno je zapravo okončanje seksualne opresije koja počiva na principima prisilnog odabira između suprotstavljenih seksualnosti-heteroseksualnosti i seksualnosti drugačije od heteroseksualne, gde se pozitivno vrednuje isključivo heteroseksualnost. Kritika takođe ne ide u pravcu inverzije, sto je obično stav ekstremne desnice, već je cilj uspostaviti normu koja će proširiti granice ljudskog i uvrstiti različitost u svoje okvire. Seksualne želje se razlikuju i nemoguće ih je grupisati u hetero i homo/seksualnost), već se upravo formiraju kroz individualne interakcije, i ograničene su na pojedinačno. Citirajući feminističku teoretičarku Bel Huks „Neophodno je zato da seksualnost napusti kodove i okvire koji lisavaju seksualnu zelju njene specifičnosti i partikularnosti“.¹¹⁰

Zapravo ono što je problematično je šira društvena struktura koja je zasnovana na principima isključivanja i koju kao takvu treba menjati. Obrazovanje predstavlja jedno od mesta koje bi trebalo da podleigne promeni, jer se upravo kroz obrazovni sistem vrednosti prenose, uče, ali i utemeljuju, obnavljaju i dodatno proizvode. Ti sadržaji se tiču predstave o istoriji, rasi, klasi, seksualnosti. U ovoj analizi fokus je bio na analizi diskriminatornih sadržaja udžbenika koji se tiču seksualnost, ali kako se to ne može uzeti odvojeno od svih drugih oblasti svakako da postoji potreba da se u budućnosti slične analize izvrše. Zahtev za promenom sadržaja onoga što se uči je ujedno i zahtev za promenom dominantne vrednosti.

¹¹⁰ Bel Huks, *Od margine ka centru, feministička 94*, Beograd, 2006

LITERATURA:

Bamburać, Moranjak, Nirman, Jursić, Tarik, Isanović, Adila: *Srereotipizacija- Predstavljjanje žena u štampanim medijima u Jugoistočnoj Evropi*, Madiacentar Sarajevo, Sarajevo 2007.

Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje, Američka asocijacija psihijatarata –APA, 2000.

Čvorović, Ivana: *Istopolna orijentacija u fakultetskim udžbenicima i literaturi*, Labris- organizacijaza lezbejska ljudska prava, Beograd 2006.

Foucault, Michel: *Istorija seksualnosti*, Karpos, Loznica 2006.

Huks, Bel: *Od margine ka centru*, feministička 94, Beograd 2006.

Ignjatovića, Đorđe: *Kriminološko nasleđe*, Službeni glasnik, Beograd 2006.

Ivana Stjelja, Kristina Todorović, Dragana Todorović, Jovanka Todorović: *HATE CRIMES Actions of State Authorities in Cases of Attacks Against LGBT Persons in Serbia*, Labris Lesbian Human Rights Organization Belgrade, Serbia 2014. Dostupno na: <http://labris.org.rs/en/wp-content/uploads/2014/04/Hate-Crimes-Publication-English.pdf>

Janković Ivan, i Pešić Vesna: *Društvene devijacije- kritika socijalne patologije*, Naučna knjiga, Beograd 1981.

Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja - MKB 10, Svetska zdravstvena organizacija, 1999.

Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM: *Govor mržnje i zločin mržnje kao institute međunarodnog i domaćeg prava*, Beograd 2007.

Maljković, Dušan: Filozofija, u: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 55-83.

Marinković, Milan: Ustav i prava građana, u: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 29-55.

Miladinović, Dijana: *Zaštita LGBT prava u Srbiji – Pravna brošura*, Labris-organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd 2009, (internet) dostupno na http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/08/zastita_LGBT_prava-u-srbiji_pravna_brosura_2009.pdf

MEĐUNARODNA STATISTIČKA KLASIFIKACIJA BOLESTI I SRODNIH ZDRAVSTVENIH PROBLEMA, Deseta revizija, Knjiga 1, ur. Dragan Ilić, Institut za javno zdravlje Srbije “Dr Milan Jovanović Batut”, Beograd 2010, (internet) dostupno na: <http://www.batut.org.rs/download/MKB102010Knjiga1.pdf>

Ovari, Kristijan : Biologija, u: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 101-117.

Pražić, Ivana: Istorija umetnosti, u: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 83-101.

Rich, Adrienne: *Prisilna heteroseksualnost i lezbejska egzistencija*, Kontra, Zagreb 2002.

Spasić, Ivana: Sociologija, u: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd 2008, str. 11-29.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Republika Srbija 2013.

Ustav Republike Srbije, 2006.

Zakon o zabrani diskriminacije “Sl. glasnik RS”, br. 22/2009”.

Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima “Službeni glasnik RS”, br. 72/2009

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja “Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013

Zakon je objavljen u „Službenom glasniku RS“ , br. 50/92, 24/96, 23/2002 i 25/2002.

Zakon o mladima “Službeni glasnik RS”, br. 50/11

Zeković, Aleksandar: *Crnogorska obrazovna politika i seksualna orijentacija: zastupljenost LGBT tema u školskim programima i udžbenicima*, Centar za građansko obrazovanje, LGBT Forum Progres, Podgorica 2013.

Zulević, Jelena: Psihologija, u: *Ka nehomofobičnoj školi. Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, ur. Dušan Maljković, Gayten- Lgbt Centar za promociju prava seksualnih manjina Beograd, 2008, str.117-151.

<http://labris.org.rs/premijer-pocinio-akt-diskriminacije/> (preuzeto 24.05.2014. godine)

http://zdravlje.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=199%3Avirusni-hepatitisi--globalni-problem-svetskog-zdravstva&catid=44%3AAktuelno&Itemid=213&lang=sr-lat (preuzeto 24.05.2014. godine)

<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/preporuke-mera-organima-javne-vlasti/preporuka-ministarstvu-prosvete-i-nauke-republike-srbije-skup%C5%A1tini-nacionalnom-prosvetnom-> (preuzeto 24.05.2014. godine)

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

371.671.046.14:305-055.3

342.726-055.3

Damnjanović, Mina, 1985 -

Istopolna orijentacija u srednjoškolskim udžbenicima / [autorka teksta Mina Damnjanović]. - Beograd : Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2014 (Beograd : Outline Creative). - 70 str.: ilustr. ; 25 cm

Podatak o autorki preuzet iz kolofona.

- Tiraž 150. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

- Bibliografija: str. 68-70.

ISBN 978-86-86509-21-5

a) Udžbenici za srednju školu - Istopolna orijentacija - Istraživanje

b) Homoseksualnost - Diskriminacija - Istraživanje

COBISS.SR-ID 208636428

